МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації

Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

На тему : «Напрями психологічної профілактики протиправної схильності громадян»

Здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня ПСМЗ-23-1 групи, спеціальності 053 «Психологія» ОПП «Психологія. Психологія бізнесу»

підпис здобувача вищої освіти Олексієнко Світлани Василівни

Науковий керівник

підпис керівника Євтушенко І.В., кандидат психологічних наук, доцент,

Гарант освітньо-професійної програми

підпис керівника ОПП Ткачук Таїсія Анатолівна доктор психологічних наук, професор

Допущено до захисту за рішенням кафедри психології, педагогіки та соціології

протокол від «3» 02 2025 № 10

Завідувач кафедри

Підпис Пєтухова Ірина Олексіївна кандидат педагогічних наук, доцент

Ірпінь – 2025

Реєстрація № 22 29.01.25
(дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки до захисту 03.02.2025
(до захисту, на доопрацювання) *(дата)* *(підпи*

Результат захисту 76
(оцінка) *(дата)* *(під*

Голова комісії: С.І.Корсун
(підпис)

Члени комісії: Т.А. Ткачук
(підпис) *(ініціали,ПІБ)*

О.Г. Льовкін
(підпис) *(ініціали ПІБ)*

Л.В.Романюк
(підпис) *(ініціали ПІБ)*

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації

Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Психологія. Психологія бізнесу»

Затверджую :

Завідувач кафедри

психології, педагогіки та

суспільних дисциплін

І.О.Пєтухова

Завдання на кваліфікаційну роботу

Здобувача вищої освіти

Олексієнко Світлани Василівни

Тема кваліфікаційної роботи : **«Напрями психологічної профілактики протиправної схильності громадян»**

За наказом ректора від 07 грудня 2023р. № 1649

Дата подачі закінченої роботи : 15.01.2025р.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є теоретичне та емпіричне дослідження проблеми профілактики протиправної схильності особистості.

Методи дослідження. У роботі використовуються теоретичні методи (аналіз наукової літератури, порівняння, узагальнення), емпіричні методи (анкетування, спостереження, тестові методики) та статистичні методи аналізу даних для оцінки ефективності застосовуваних психологічних прийомів для профілактики правопорушень.

Висновок та перспективи дослідження. У зв'язку зі зміною форм злочинності, її зростанням у нашій країні, особливого значення набуває глибоке всебічне знання психологічних закономірностей, також грамотне використання методів психологічного впливу, здійснюваного в різних формах, за допомогою різних засобів (вербальних і невербальних) і способів (переконання, вселяння, примус, зараження тощо).

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роб	
		За планом	Фактичн
1	2	3	4
1.	Вибір теми, вивчення літературних джерел та складання плану роботи	10.12.2023	23.12.20
2.	Підготовка першого розділу роботи та подання її керівнику	09.01.2024	25.01.20
3.	Підготовка другого розділу роботи та подання її керівнику	20.05.2024	10.09.20
4.	Підготовка третього розділу роботи та подання її керівнику	31.09.2024	31.10.20
5.	Підготовка роботи до перевірки на наявність академічного плагіату	18.12.2024	20.12.20
6.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	20.10.2024	25.10.20
7.	Попередній захист роботи	30.11.2024	03.12.20
8.	Отримання відгуку керівника роботи	10.01.2025	10.01.20
9.	Отримання відгуку зовнішньої рецензії	20.01.2025	30.01.20
10.	Допуск роботи до захисту зав. кафедри	30.01.2025	03.02.20
11.	Захист кваліфікаційної роботи	05.02.2025	04-06.02

1. Дата видачі завдання «01» грудня 2023
2. Керівник кваліфікаційної роботи _____ І.В.Євтуш
3. Керівник освітньо-професійної програми _____ Т.А. Ткач
4. Завдання до виконання отримав здобувач вищої освіти _____ С.В. Олекс

АНОТАЦІЯ

«Напрями психологічної профілактики протиправної схильності громадян»

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є теоретичне та емпіричне дослідження проблеми профілактики протиправної схильності особистості.

Практичне значення. Теоретичні й методичні рекомендації та пропозиції, що містяться в роботі, можуть бути використані у практичній діяльності працівників органів внутрішніх справ при виявленні, розкритті й розслідуванні різних категорій злочинів. Матеріали й положення, сформульовані в роботі, можуть бути використані в навчальному процесі юридичних вузів України при вивченні методики психологічної профілактики протиправної схильності громадян, розробці спецкурсів по юридичній психології, підготовці підручників, навчальних і методичних посібників.

Предметом магістерської роботи є особливості психологічної профілактики протиправної схильності громадян.

Об'єктом дослідження є протиправна схильність громадян.

Структура магістерської роботи зумовлена її метою і поставленими завданнями. Вона складається з вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (60 найменувань), додатків. Загальний обсяг магістерської роботи – 86 сторінок.

Методи дослідження. У роботі використовуються теоретичні методи (аналіз наукової літератури, порівняння, узагальнення), емпіричні методи (анкетування, спостереження, тестові методики) та статистичні методи аналізу даних для оцінки ефективності застосовуваних психологічних прийомів для профілактики правопорушень. У процесі роботи використовувались такі загальнонаукові методи дослідження, як: формально–логічний, системно–структурний, статистичний та порівняльно–правовий.

База дослідження: заклади МВС України в м. Києві, здобувачі вищої освіти професійнотехнічних закладів м. Київ, м.Житомир, м.Черкаси кількістю 46 осіб (експериментальна група), 47 осіб (контрольна група).

ANNOTATION

"Directions of psychological prevention of illegal tendencies of citizens"

The purpose and tasks of the research. The purpose of the master's thesis is a theoretical and empirical study of the problem of prevention of illegal tendencies of the individual

Practical significance. The theoretical and methodical recommendations and suggestions contained in the work can be used in the practical activities of the employees of the internal affairs bodies in the detection, disclosure and investigation of various categories of crimes. The materials and provisions formulated in the work can be used in the educational process of law schools of Ukraine in the study of the methodology of psychological prevention of illegal tendencies of citizens, the development of special courses on legal psychology, the preparation of textbooks, educational and methodological manuals.

The subject of the master's thesis is the peculiarities of psychological prevention of illegal tendencies of citizens

The object of the study is the illegal tendency of citizens.

The structure of the master's thesis is determined by its purpose and tasks. It consists of an introduction, three chapters that contain seven subsections, conclusions, a list of used sources (60 names), appendices. The total volume of the master's thesis is 86 pages.

Research methods. The work uses theoretical methods (analysis of scientific literature, comparison, generalization), empirical methods (questionnaires, observations, test methods) and statistical methods of data analysis to assess the effectiveness of psychological techniques used for crime prevention. In the process of work, such general scientific research methods were used as: formal-logical, systemic-structural, statistical and comparative-legal.

Research base: institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in In Kyiv, students of higher education of professional and technical institutions of Kyiv, Zhytomyr, Cherkasy in the number of 46 people (experimental group), 47 people (control group).

ЗМІСТ

ВСТУП……..7

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ СХИЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН……

1.1. Механізми формування асоціальної схильності громадян…….……..…10

1.2. Психологічні особливості різних категорій правопорушників…..……16

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН……

2.1. Невербальні компоненти діагностики приховування інформації особами, що підозрюються у скоєнні правопорушення……..……..24

2.2. Виявлення значущої інформації у процесі вербальної комунікації з особами, що підозрюються у скоєнні правопорушення……...…….32

2.3. Організація та результати проведення дослідження……43

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ СХИЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН ……

3.1. Техніки встановлення психологічного контакту з особами, що підозрюються у скоєнні правопорушення……..…….....53

3.2. Напрямки практичного здійснення психологічної профілактики протиправної схильності громадян ……..……...57

ВИСНОВКИ…...……...……61

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...……..63

ДОДАТКИ……..... 68

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Боротьба зі злочинністю в Україні на сучасному етапі розбудови правової держави є важливим державним завданням. Одним із напрямків цієї боротьби є профілактика злочинності. Стан правопорядку в Україні впливає на її соціально-економічний розвиток.

Забезпечення правопорядку здійснюється шляхом виявлення винних у вчиненні протиправних дій осіб та притягнення їх до передбаченої законом відповідальності та запровадження форм і методів профілактики правопорушень з метою усунення причин та запобігання виникненню умов, що сприяють їх вчиненню.

На працівників органів внутрішніх справ покладається не аби яке завдання по виявленню та усуненню зазначених проявів, для виконання яких посадові особи органів внутрішніх справ крім всебічного, повного та об'єктивного з'ясування всіх обставин справи повинні попередити вчинення нових правопорушень як самим злочинцем, так і іншими (зацікавленими) учасниками кримінального процесу. До таких осіб ми можемо віднести підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та свідка.

Дані правопорушення можуть вчинятись вищезазначеними особами під час провадження кримінальної справи та проявлятися в період проведення різних слідчих дій. Окрім того, на об'єктивність справи та повноту показань, вищезазначених осіб про відомі їм обставини, можуть впливати не правові зв'язки між ними , а саме товариські, неприязні, родинні, громадські, моральні та психологічні фактори, які при дослідженнях та оцінці свідчень, в подальшому підлягають урахуванню судом. Зазначені обставини негативно впливають на хід розслідування кримінальної справи, так як не зможуть відобразити всіх обставин, які мали місце при вчиненні злочину.

Учасники кримінального процесу, які зацікавленні у вирішенні справи на їх користь або особи, які залякуються розправою кримінальним елементом на свій страх і ризик направляють інколи хід розслідування кримінальної справи на хибний шлях, особливо зазначені прояви мають місце при розслідуванні

кримінальних справ молодими спеціалістами, які не маючи практичного досвіду, не можуть самостійно вчасно виявити протиправні прояви сприймаючи їх як за справжні, що призводить до небажаного результату.

Тому дана тема є актуальною, з чого випливає необхідність навчити працівників правоохоронних органів вчасно і ефективно реагувати на прояви протиправної схильності свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального процесу.

Усе викладене й обумовило актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерську роботу виконано згідно з планом науково–дослідної роботи Державного податкового університету. Тема магістерської роботи відповідає пріоритетним напрямам наукових досліджень вищих навчальних закладів.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є теоретичне та емпіричне дослідження проблеми профілактики протиправної схильності особистості.

Відповідно до мети дослідження поставлені такі завдання:

1. Проаналізувати наукову літературу щодо механізмів формування асоціальної схильності громадян.
2. Окреслити психологічну характеристику різних категорій правопорушників.
3. Виявити компоненти невербальної діагностики приховування інформації особами, що підозрюються у скоєнні правопорушення.
4. Розкрити способи виявлення значущої інформації у процесі вербальної комунікації з особами, що підозрюються у скоєнні правопорушення.
5. Виявити напрямки практичного здійснення психологічної профілактики протиправної схильності громадян.

Об'єктом дослідження є протиправна схильність громадян.

Предметом магістерської роботи є особливості психологічної профілактики протиправної схильності громадян.

Методи дослідження. У роботі використовуються теоретичні методи (аналіз наукової літератури, порівняння, узагальнення), емпіричні методи (анкетування, спостереження, тестові методики) та статистичні методи аналізу даних для оцінки ефективності застосовуваних психологічних прийомів для профілактики правопорушень. У процесі роботи використовувались такі загальнонаукові методи дослідження, як: формально–логічний, системно–структурний, статистичний та порівняльно–правовий.

Науково-теоретичною базою магістерської роботи стали наукові праці в галузях загальної психології, соціальної психології, юридичної психології, криміналістики, кримінології, кримінального процесу та інших галузей права України. В основу магістерської роботи покладені ґрунтовні правові дослідження, авторами яких є: Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Кісіль З.Р., Никифорчук Д.Й., Підюков П.П., Столяренко О.М., Цивінський О. І., Яковенко С.І. та інші відомі вчені.

Практичне значення. Теоретичні й методичні рекомендації та пропозиції, що містяться в роботі, можуть бути використані у практичній діяльності працівників органів внутрішніх справ при виявленні, розкритті й розслідуванні різних категорій злочинів. Матеріали й положення, сформульовані в роботі, можуть бути використані в навчальному процесі юридичних вузів України при вивченні методики психологічної профілактики протиправної схильності громадян, розробці спецкурсів по юридичній психології, підготовці підручників, навчальних і методичних посібників.

Актуальні проблеми підготовки психологів до врегулювання конфліктів: збірник матеріалів учасників науково-практичного круглого столу (13 грудня 2024 року, м. Київ) [Електронне видання] / Ред. колегія: Матяш-Заяц Л.П. – Київ, 2024.

Структура магістерської роботи зумовлена її метою і поставленими завданнями. Вона складається з вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (60 найменувань), додатків. Загальний обсяг магістерської роботи – 86 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ СХИЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН

1.1. Механізми формування асоціальної схильності громадян

Протягом історії людства одне з найглибших і найскладніших питань залишається незмінним: чому людина порушує правила та чинить шкоду подібним до себе?

Фахівці різних наукових напрямків продовжують шукати відповідь на це питання, намагаючись створити системи захисту, які б унеможливили порушення соціально-нормативних приписів.

У будь-якому суспільстві існують усталені правила та норми, які регламентують поведінку його членів. Кожен індивід має дотримуватись цих норм, демонструючи поведінку, що відповідає соціальним вимогам. З юридичної точки зору, особа, яка перебуває у правовому полі суспільства, повинна виконувати чинні норми, що сприяють регуляції її соціально-нормативної поведінки.

На думку С. С. Гнатюка та низки інших дослідників, правослухняна або протиправна поведінка детермінована правовою психологією. Вона формується під впливом середовища, яке може або стримувати, або стимулювати передумови для девіантної поведінки. Вчений-психолог З. Бочелюк визначає правослухняну поведінку як результат соціалізації, у процесі якої суб'єкт засвоює моральні та правові обмеження, соціальні стереотипи, що формуються під впливом групової та індивідуальної правосвідомості, почуття соціальної відповідальності, а також правової інтуїції. [2, с.32].

Н. Р. Бобечко розглядає соціально-нормативну поведінку як таку, що не суперечить цілям, засобам і наслідкам діючих суспільних інтересів, закріплених у правових нормах. Вона підкреслює роль правової психології в гармонізації індивідуальних інтересів з суспільними потребами, а також у регуляції поведінки особистості. [3, с.131].

М. В. Костицький акцентує увагу на важливості емоційно-вольової сфери особистості. Він зазначає, що мотивація перетворює психічну енергію у вольову активність, яка спонукає людину до конкретних дій. У цьому контексті мотив стає «рушійною силою» поведінки, активізуючи зусилля особистості до дії. І позитивна, і негативна поведінка визначаються через її соціально-психологічний аспект. [4, с. 34-35].

Поведінка розуміється як реалізація внутрішнього стану людини в діях щодо соціально значущих об'єктів, які пов'язані з її базовими матеріальними та духовними потребами. У подібних умовах різні індивіди поводяться по-різному: одні суворо дотримуються закону, інші схильні до його порушення. [5, с.87].

Це дозволяє зробити висновок, що антисуспільна поведінка часто є наслідком певних особистісних характеристик, які визначили вибір такого шляху. [7, с.92].

Особистістю людина не народжується, а стає нею в процесі свого розвитку, інтегруючись у соціальне середовище, засвоюючи норми моралі, звички та моделі поведінки відповідно до цінностей суспільства, до якого вона належить. Цей процес має назву соціалізація. Недоліки у соціалізації можуть призводити до формування злочинної особистості. [7,с.93].

Девіантна або відхильна поведінка (від лат. deviatio – відхилення) — це система вчинків або окремі дії, що не відповідають моральним чи правовим нормам суспільства. Важливо розрізняти девіантну поведінку від аномальної, яка має зв'язок із психічними патологіями. Девіантна поведінка має соціальну природу і детермінується зовні.

У формуванні девіантної поведінки значний вплив мають особистісні дефекти, що поєднуються із помилками виховання, а також негативний вплив несприятливого соціального оточення, зокрема у родині, референтній групі тощо. Розглядаючи девіантну поведінку, можна виділити два основні її типи. Перший – це власне девіантна поведінка, яка характеризується порушенням встановлених суспільних норм. Другий – делінквентна поведінка, або

кримінальна, що має більш небезпечний для суспільства характер. Саме з цієї причини держава спрямовує багато зусиль на боротьбу з проявами делінквентності, включаючи покарання злочинців. Тим не менш, мікросередовище часто пропонує власну систему цінностей, яка може виправдати правопорушника в його власних очах, а замість каяття така людина часто відчуває несправедливість ситуації. Однією з перших спроб пояснити природу злочинної поведінки з біологічної точки зору була "антропологічна" теорія італійського кримінолога Чезаре Ломброзо. Досліджуючи фізичні характеристики злочинців, він дійшов висновку про існування кількох типів правопорушників: уроджені злочинці, злочинці через пристрасть, випадкові злочинці й ті, чия поведінка обумовлена психічними розладами. Згідно з його теорією, саме "уроджені" злочинці мають певні фізичні особливості (форма черепа, риси обличчя), які дозволяють їх ідентифікувати. Ломброзо навіть пропонував довічну ізоляцію або вилучення таких осіб із суспільства. Сучасні погляди на цю концепцію значно еволюціонували. [9].

Сьогодні вважається, що злочинна поведінка формується під впливом комплексної взаємодії між спадковими факторами та умовами середовища. Особистість розглядається як єдність природних задатків і змін, спричинених соціальним оточенням. У межах психопатології та клінічної кримінології причини злочинності часто пов’язують із нездатністю злочинця відчувати страх перед покаранням. Це може бути результатом травм мозку, дефектів виховання в дитячому віці чи особливостей особистісної структури. Серед основних характеристик правопорушників виділяють: надмірний егоцентризм, емоційну байдужість, агресивність, імпульсивність та низьку адаптивність до соціальних умов. [10, с 107].

Інша група теорій пояснює злочинність через агресивний інстинкт (К. Лоренц) чи навіть через інстинкт смерті "танатос" (З. Фрейд). [10, с 107].

Їх виникнення пов'язують із недостатнім розвитком самоконтролю та гальмівних механізмів у психопатів. Соціологи також пропонують свої інтерпретації делінквентної поведінки. Наприклад, теорія "соціальної аномії" Р.

Мертона акцентує на конфлікті між цілями і засобами їх досягнення в суспільстві. У свою чергу, Д. Матс і Т. Сайкс висунули теорію "нейтралізації", згідно з якою злочинець визнає суспільні норми моралі, але виправдовує свої дії захисними аргументами – такими як звинувачення жертви або згадуванням популярного виправдання "усі так роблять".

До механізмів формування делінквентної поведінки, за даними низки американських соціальних психологів (зокрема, С. Беккера, У. Томаса та Ф. Танненбаума), належать явища стигматизації та соціального таврування, за яких "клеймо злочинця", встановлене офіційними органами контролю (такими як поліція чи суди), перетворюється на "самоусвідомлюване пророцтво", тобто індивід приймає цей статус як частину власної ідентичності. [9, с.14].

Такий ефект часто є наслідком надмірної правової регламентації або поспішного ототожнення підлітків із порушниками суспільного порядку. Теорія множинних факторів, запропонована М. та Е. Глюками, пояснює злочинність через взаємодію до двохсот різних чинників, серед яких соціальна й расова нерівність, урбанізація, наслідки науково-технічного прогресу, міграційні процеси, а також географічні, національні чи кліматичні умови. [9, с.14].

Пізніші дослідження дійшли висновку, що злочинність спричиняється синтезом економічних, соціальних, ідеологічних і біологічних чинників. Однак генетики наголошують на тому, що людина не отримує заздалегідь визначеної "соціальної програми" при народженні — вона формується поступово в процесі індивідуального розвитку через суспільну практику. [7,с.99].

Проблематика співвідношення соціального та біологічного у формуванні злочинної поведінки різниться підходами. Наприклад, у своїй роботі "Жорстокість у нашому житті" кримінолог акцентує увагу на психофізіологічних характеристиках злочинців, вважаючи жорстокість багатовіковою постійною категорією людського буття. Очевидно, що біологічні та соціальні чинники відіграють інтегральну роль у детермінації злочинів. [7,с.73].

На думку кримінолога О. М. Джужи, біологічні особливості значущо

впливають на те, які елементи середовища засвоюватиме й адаптуватиме індивід у процесі розвитку. Відтак біологічне виступає базисом для формування особистості й інтеграції її в систему суспільних відносин. [7,с.100].

Зазначені ідеї підтверджують тісну взаємозалежність біологічного та соціального в людині, що не суперечить, а доповнює один одного, забезпечуючи цілісність людини як подвійної істоти — біосоціальної за своїм характером. Поведінка злочинця також визначається взаємодією соціальних і біологічних аспектів, що вимагає від кримінології з'ясування суті цієї взаємодії, зокрема розкриття психофізіологічних характеристик особистості, котрі маніфестуються у злочинних діях. [7,с.101].

Щодо когнітивного аспекту злочинної поведінки дослідження підкреслюють важливість вербального кодування. Людина може "внутрішньо повторювати" модель дії, спостерігаючи за нею. Ці невокалізовані описи або коди створюють основу для подальшого відтворення навичок чи діяльності на підставі отриманих вербальних сигналів. [5,с.172].

Суттєву увагу приділено також ролі підсвідомого у формуванні деструктивної поведінки. Один із психологів зазначає, що убивства зумовлюються життєвим досвідом та особистісними рисами людини, які змушують її реагувати на певні ситуації саме актом насильства. Напевно, це пов’язано із прихованими безсвідомими прагненнями людини до самознищення. [5,с.83].

Подібний перелік факторів ризику розвитку девіантної та делінквентної поведінки можна знайти і в дослідженнях інших авторів. Дослідники зазначають, що фактори, пов’язані з молодіжною злочинністю, виявляються напрочуд схожими у різних країнах. До таких факторів належать: 1. Сім’я, зокрема батьки, віктимізація дитини, акти насильства щодо неї, біологічні та неврологічні чинники. 2. Економічний статус родини, включно з бідністю, низьким рівнем доходу або належністю до нижчих соціальних класів. 3. Низька успішність у школі або слабкий зв’язок із навчальним закладом. 4. Ослаблення формального та неформального соціального контролю, яке відкриває більше

можливостей для вчинення злочинам. Крім того, важливим є спосіб життя молоді, а також її залученість у соціально відчужені референтні групи. У науковій літературі підкреслюється, що ефективна превентивна програма має забезпечити належну реакцію на ранні прояви предделінквентності або належність дітей до груп ризику. [5,с.81].

Адекватна реакція передбачає комплексну діяльність таких інституцій: - Поліція (виявлення насильства в сім'ї та інших криміногенних чинників). - Віктимологічна служба (надає допомогу дітям—жертвам домашнього насильства, передає їхні справи до відповідних правових та медичних органів). Медична служба (оцінює шкоду, заподіяну дитині, та надає їй, за потреби, психіатричну допомогу). Служби психічного здоров'я. Соціальні служби (усувають кризові ситуації в сім'ях, такі як бідність тощо). [5,с.112].

Отже, поведінка людини значною мірою визначається реальними умовами її життєдіяльності. Однак ці умови мають різне відображення в індивідуальній психіці кожної особистості, адаптуючись до її унікальної психологічної структури. Навіть у найскладніших життєвих обставинах соціалізована особистість залишається вірною нормам людського співжиття. Злочинна поведінка формується в результаті поєднання несприятливого середовища та внутрішніх психологічних недоліків конкретного індивіда. У цьому контексті доцільно відзначити два важливі аспекти. По-перше, як правило, антисоціальна поведінка формується поступово, починаючи з незначних відхилень від норм, які схвалює суспільство. По-друге, так звана "критична точка", тобто момент, після якого поведінка набуває яскраво вираженого антисоціального характеру, може перебувати на різних етапах причинно-наслідкового ланцюга, що утворює цю поведінку. Так, соціально нейтральні потреби можуть перерости у сумнівні з моральної точки зору інтереси. У свою чергу, ці інтереси можуть увійти в конфлікт із законними можливостями їх реалізації, призводячи до вироблення антисоціальних цілей. Зрештою, ці цілі закріплюються у свідомості та знаходять прояв у злочинній поведінці. Водночас можливий і протилежний сценарій: антисоціальні

елементи поведінки (такі як цілі чи засоби досягнення) можуть бути нейтралізовані завдяки зовнішнім чи внутрішнім факторам. У результаті дії особистості не набудуть злочинного чи аморального характеру або ж людина взагалі відмовиться від їх здійснення.

Аналіз змісту й особливостей функціонування механізму злочинної поведінки дуже важливий як з теоретичної, так і з практичної точки зору. У науковому відношенні він важливий тому, що розкриває властивості особистості злочинця і тих сторін зовнішнього соціального середовища, що утворять причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів.

1.2. Психологічні особливості різних категорій правопорушників

У психології існують різні підходи до типологізації особистості злочинців. Дослідження цієї категорії передбачає виявлення типологічних характеристик, визначення критеріїв градації кримінальних типів, а також аналіз особистісних та соціальних особливостей, які впливають на формування кримінальної поведінки. Однією з перших спроб типологізації злочинців є праці італійського лікаря-психіатра Чезаре Ломброзо, який досліджував поведінкові та зовнішні особливості осіб, засуджених до позбавлення волі. Він звертав увагу на фізичні та психічні ознаки, зокрема на характер татуювань, та розробив класифікацію злочинців. Разом зі своїм послідовником Енріко Феррі Ломброзо виділив такі основні типи: 1) природжені злочинці; 2) злочинці з психічними розладами, зокрема психопати; 3) особи, що скоюють злочини з пристрасті; 4) випадкові злочинці; 5) звичні правопорушники. За твердженням Ломброзо, злочинний тип можна діагностувати за допомогою специфічних фізичних і психологічних характеристик, що стало основою антропологічної школи кримінального права у 70–80-х роках XIX століття. Не менш важливий внесок у дослідження типології злочинців зробив психолог С. І. Яковенко. При розробці своєї класифікації він спирався на два ключові аспекти: природні психологічні можливості та рівень соціальної адаптації особистості до реальності. Яковенко виділив три базові рівні особистості — нижчий, середній і

вищий. На кожному рівні фігурують так звані «чисті», «змішані» та «спотворені» типи. До категорії спотворених віднесено: 1) пасивний тип, що має два підвиди: а) апатичний (відзначається байдужістю та відсутністю глибоких інтересів); б) безвільно-боязкий (схильність до навіювання і депресивного стану); 2) тип розважливого егоїста, характерного хитрістю, прагматизмом і егоцентризмом; 3) афективно-спотворений тип, що представлений легковажними і хаотичними особами, схильними до конфліктів і дрібних крадіжок; 4) активно-спотворений тип (ґвалтівники) із двома варіантами: а) безладний агресор, який неохоче працює і схильний до фізичних конфліктів; б) жорстокий і цілеспрямований агресор, який не зупиняється навіть перед тяжкими злочинами. У 1920-х роках низка педагогів і психологів аналізували кримінальні типи, поділяючи правопорушників на дві основні категорії: октогенні (ті, хто має внутрішню готовність до злочину через дефекти морального виховання і співчуття) та екзогенні (особи, чиї дії зумовлені зовнішніми обставинами). Представники другої групи можуть характеризуватися: 1) недостатньо розвинутим почуттям правової відповідальності; 2) нестачею самостійності у прийнятті рішень, схильністю до легковажності й слабкої волі. У 1927 році психіатр А. С. Петрова запропонувала концепцію класифікації особистостей на основі вивчення поведінки злочинців. Вона трактувала особистість як модель реакції, обумовлену індивідуальною психологічною конституцією.

Пропозиція розрізняти основні типи злочинців залежно від ступеня кримінальної «зараженості» особистості є доволі цікавою та інформативною. За цим критерієм виділяють три ключові типи: 1. “Глобальний злочинний тип”, тобто особистість із повною кримінальною «зараженістю». Такі люди проявляють антисоціальну поведінку, негативно ставляться до праці та оточуючих. Вони не уявляють життя без злочинів, що є їхнім головним джерелом радощів. Усі їхні думки та емоції зосереджені на плануванні злочинної діяльності. Сюди належать такі підтипи, як похітливий розбещувач і ґвалтівник, незламний казнокрад і рецидивіст-бандит. 2. “Парціальний тип”,

або ж особистість із частковою кримінальною «зараженістю». У таких людей спостерігається певне «роздвоєння» — вони поєднують риси і соціально прийнятного, і злочинного типу. 3. “Передкримінальний тип”, коли людина володіє морально-психологічними якостями, що за певних умов можуть призвести до вчинення злочину. До цієї групи належать: а) особи з надмірною емоційною збудливістю та недостатнім самовладанням; б) безвідповідальні ледарі, які прагнуть жити розкішно, не докладаючи особливих зусиль. Крім цього, сучасна кримінальна психологія пропонує класифікації, що враховують причинний комплекс особистості злочинця. До таких факторів належать соціальні, економічні, політичні, моральні, медичні, культурні та інші аспекти. [11]. За ознаками антисуспільної спрямованості поведінки основу типології становить ставлення особистості до цінностей суспільства: 1. "Негативно-зверхнє ставлення" до життя, здоров’я, честі та гідності інших людей. Такі риси характерні для злочинів агресивно-насильницького характеру: умисних вбивств, тілесних ушкоджень, зґвалтувань і хуліганських дій. 2. "Корисливо-власницькі тенденції", які ігнорують принципи справедливого розподілу матеріальних благ. Це притаманне крадіжкам, шахрайству, хабарництву та подібним злочинам. 3. "Індивідуалістичне ставлення" до суспільних норм і обов’язків, що стає основою для скоєння господарських злочинів, порушень порядку управління чи військових злочинів. 4. "Легковажно-безвідповідальне ставлення" до соціальних цінностей та обов’язків, що проявляється у необережних правопорушеннях. На основі цих критеріїв виділено декілька типів злочинців: - випадковий; - ситуаційний; - нестійкий; - злісний; - особливо небезпечний. Крім того, за ступенем суспільної небезпеки й криміногенної активності визначаються такі категорії: 1. "Особливо небезпечні злочинці" — багаторазово судимі рецидивісти з активною опозицією цінностям суспільства. 2. "Десоціалізовані небезпечні особи" — люди, які випали зі звичного соціального середовища, тривалий час ведуть паразитичний спосіб життя та часто залишаються бездомними. 3. "Нестійкі злочинці" — ті, хто не мають

стійких антисуспільних переконань, але скоюють злочини через вплив свого оточення чи обставин

Ситуативні особи характеризуються незначною суспільною небезпекою, яка зазвичай проявляється у їхній поведінці. Зрозуміло, що жодна типологія, зокрема і ця, не може бути абсолютно точною, оскільки не всі злочинці можуть однозначно належати до якоїсь однієї категорії. Інколи можна зустріти представників змішаних або проміжних груп. Так, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та Я.Ю. Кондратьєв виокремлюють такі типи антисуспільної спрямованості особистості: - асоціальний — має поведінку, яка не відповідає інтересам суспільства, проте при цьому не виражає явного негативного ставлення до нього і не завдає значної шкоди; - антисоціальний — характеризується проявами, які суперечать суспільним інтересам і є шкідливими, однак не становлять серйозної загрози для основ існування суспільства; - суспільно небезпечний — свідомо спрямований проти засад суспільного життя, поведінка такого типу являє собою значну і серйозну небезпеку. Суспільно небезпечна орієнтація особистості залежить від низки чинників і, на думку дослідників, поділяється на такі різновиди: - некримінальна (характеризується антисуспільною, але не злочинною поведінкою із відсутністю ймовірності криміналізації в майбутньому); - передкримінальна (така ж антисуспільна поведінка, але з високою ймовірністю, що особа згодом стане злочинцем); - кримінальна (виявляється після фактичного вчинення злочину з ризиком повторення таких дій надалі). [13, с.99].

Розуміння типології злочинців дозволяє ідентифікувати та аналізувати окремі види злочинної поведінки, пояснюючи їх через особистісні характеристики відповідного типу. Особливу увагу вивченням індивідуальних категорій злочинців приділяють насильницькому типу осіб (хулігани, ґвалтівники, убивці). У літературі неодноразово пропонувалися спроби визначити найзагальніші риси цих злочинців: 1. Егоїзм, часто трансформуючись в егоцентризм, коли поведінка повністю підпорядковується

лише власним інтересам, бажанням і потягам; примітивно-анархічне кредо: «роблю те, що хочу». 2. Зневага до інших людей — як до їхніх інтересів, так і думок; нерідко така зневага поширюється навіть на найближче оточення. 3. Неможливість чи небажання співпереживати потерпілим, що часто супроводжується відсутністю жалю та проявами жорстокості (різного ступеня). 4. Афективність поведінки — миттєве задоволення потреб чи реалізація бажань, навіть якщо вони здійснюються шляхом злочину. Частина дослідників підкреслює такі ключові характеристики насильницького типу злочинців, як дефекти соціальної ідентифікації особистості, емоційна тупість і імпульсивна агресія. Здійснення насильницьких злочинів нерозривно пов’язане з агресією. У психології агресія трактується як поведінка чи дії, спрямовані на завдання фізичної чи психологічної шкоди або на знищення іншої особи. Готовність до агресії розкривається через негативну рису — агресивність характеру. Важливо зазначити, що термін «агресія» буквально означає напад. Насильницькі злочини мають зловмисний і деструктивний характер із метою завдання шкоди [14, с.70].

Вбивця є одним із особливих типів насильницьких злочинців, і їх класифікація охоплює такі категорії, як "випадкові" вбивці, сексуальні вбивці, хулігани-вбивці, наймані вбивці (кілери), терористи та інші. Позбавлення життя іншої людини має значні психологічні наслідки для самого злочинця. Шоста заповідь Закону Божого, "не убий", відстоює не лише право на життя, а й захищає потенційного вбивцю від глибоких психічних страждань. Адже вчинення вбивства веде до деструкції особистісної структури, серйозно порушуючи її моральну та психологічну цілісність. Серед різних видів вбивств особливого аналізу потребують сексуальні злочини. Їх специфіка полягає у необхідності врахування сексопатологічних чинників. Так, поведінка серійних сексуальних садистів обумовлена психологічними та психіатричними факторами, адже такий садизм є патологічною формою вирішення внутрішніх і міжособистісних конфліктів, способом долати хронічні фрустрації або штучно підвищувати самооцінку. Переважна більшість сексуальних убивств вчиняється

чоловіками. Садистські прояви у жінок трапляються вкрай рідко, а випадки некрофілії серед них практично не зафіксовані. Типовий віковий розподіл винуватців таких злочинів виглядає наступним чином: неповнолітні становлять 9%, особи віком 18–30 років — 56%, 30–50 років — 30%, а понад 50 років — лише 5%. Ці злочини вирізняються своєю зовнішньою протиприродністю, психологічною патологією та високим рівнем агресії. Іншу категорію насильницьких злочинців охоплюють хулігани, особистість яких має специфічні характеристики. Хуліганські діяння часто супроводжуються демонстрацією влади, насолодою від безкарності і прагненням самоствердження. Головною рисою цих злочинів є диспропорція між приводом та реакцією на нього. Більшість таких порушень громадського порядку здійснюється у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних речовин. Молодь переважає серед виконавців таких злочинів, і їхня поведінка часто має груповий характер. Хуліганство часто переходить у акти вандалізму, які проявляються як безглузде руйнування майна, культурних чи історичних пам’яток. З психологічної точки зору, основою вандалізму є агресивність. Ще однією великою групою злочинців є представники корисливого типу: злодії, шахраї тощо. Злодійство тісно пов'язане із формуванням кримінальної субкультури зі своїми традиціями, "законами" і нормами поведінки. Серед таких злочинців можна виокремити кілька підтипів: домушники, кватирники, кишенькові крадії тощо. Ці люди мають деформовану систему моральних орієнтирів, яка супроводжується такими негативними рисами, як жадібність, прагнення до наживи та нечесність. Варто зауважити, що клептоманія як патологічний потяг до крадіжки не є корисливим злочином, бо клептомани позбавлені цілі здобути матеріальну вигоду. До корисливих злочинців також належать шахраї, чия діяльність активізувалася в умовах економічних змін і розвитку ринкових відносин. Психологічний портрет шахраїв включає високий рівень уяви, здатність до переконання

До характерних рис і особливостей шахрая належать його розум, вміння обманювати, здатність викликати довіру в оточення, а також знання методів

фальсифікації документів. На вигляд це, як правило, люди, які мають презентабельний вигляд, володіють знаннями в галузі психології, демонструють хорошу спостережливість і швидко адаптуються до змінюваних обставин. Шахраї використовують навички перевтілення, швидко встановлюють контакт з різними типами людей та обирають відповідну манеру поведінки. Шахраї поділяються на такі категорії: 1. "Нові" шахраї" — ті, хто використовують ринкові механізми, можливості кредитно-банківських операцій, створення фіктивних фірм, а також сфери страхової, інвестиційної та довірчої діяльності. 2. "Шахраї-гастролери" — особи, які постійно переїжджають і швидко покидають місце скоєного злочину. 3. "Шахраї-гравці" — ті, хто займаються азартними іграми, як-то карткові шулери чи "червові валети". 4. "Шахраї без постійного місця роботи чи проживання", які вже неодноразово були засуджені за шахрайство та інші злочини. 5. "Початківці" — особи, які вчиняють шахрайства вперше через наївність, під впливом інших людей або за обставинами. 6. "Шахраї-одинаки" і ті, хто діють групами з розподілом ролей. В.О. Коновалова розробила окрему типологію корисливих злочинців за мотиваційними критеріями. [16, с.373].

У ній виділено кілька типів: 1. "Ті, що самоствердуються" — особи, для яких злочин є способом утвердити себе на соціальному, психологічному чи індивідуальному рівні. 2. "Дезадаптивний тип" — включає людей з поганою адаптацією до соціального середовища. 3. "Алкогольний тип" — близько стоїть до дезадаптивного, але мотивований здобуттям коштів для спиртних напоїв. 4. "Ігровий тип" — психологічно складний тип корисливих злочинців (його часто виявляють серед крадіїв). Цих людей характеризує постійна потреба в ризику, пошук гострих відчуттів та участь у несподіваних або емоційних ситуаціях. 5. "Сімейний тип" — цей тип зустрічається серед грабіжників і хабарників; мотивація пов’язана не лише із власними потребами, але й із бажанням покращити матеріальний чи духовний добробут родини. [12, с. 26].

Отже, особистість злочинця — це набір типологічних властивостей, які впливають на скоєння певних видів правопорушень. Дослідження відмінностей

між злочинцями і законослухняними громадянами дає змогу зробити висновок: перші гірше засвоюють правові та моральні норми, більш відчужені від соціальних цінностей та менших груп (сім'я, робота, навчальні колективи). Злочинці не мають унікальних "злочинних" рис психіки, але їм притаманна сформована негативна спрямованість особистості через життєві умови, досвід і діяльність. Для них характерні агресивність у поведінці, імпульсивність у діях, відчуження від духовних цінностей суспільства, високий рівень тривожності й невпевненість у собі. Такі риси формуються під впливом індивідуального життєвого шляху та біологічно зумовлених чинників.

Усі зазначені риси формуються як у контексті індивідуального існування, так і в межах біологічно обумовлених характеристик. Особистісні якості індивіда, які виявляються у злочинних учинках, є проявами його морально-психологічних вад, таких як жорстокість, соціальний негативізм, жадібність тощо. Структура особистості злочинця як специфічного типу включає в себе елементи, що виступають психологічними передумовами протиправної поведінки. Кримінологічна типологія злочинця дозволяє виявляти причини девіантної поведінки, а отже, сприяє підвищенню ефективності заходів із попередження злочинів. Таким чином, у підсумку, ця система повинна підпорядковуватися загальним завданням протидії злочинності.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН

2.1. Невербальні компоненти діагностики приховування інформації особами, що підозрюються у скоєнні правопорушення

Від того, наскільки повні, достовірні, точні відомості, отримані від потерпілих, свідків і обвинувачуваних, у кримінальному процесі залежить якщо не все, то багато чого. Однак питання встановлення істини й прийняття обґрунтованих правових і інших рішень у зазначеній сфері правозастосовної практики в сучасних умовах стає усе більш проблематичним. Головною причиною є те, що населення усе менш охоче йде на контакт із органами дізнання й досудовим слідством, усе рідше люди говорять правду. У першу чергу це стосується тих, хто так чи інакше причетний до розслідуваних злочинів, хто грішний стосовно кримінального закону, не зацікавлений у розкритті злочинів і викритті винних осіб. У цих умовах традиційний тактичний потенціал, який використовується для того, щоб спонукати носіїв особистісної інформації до відвертості, всі частіше дає збої. Тому все більш очевидною, все гострішою встає проблема оснащення дізнавачів і слідчих новітніми, адекватними їхнім потребам засобами та методами виявлення й подолання неправдивої інформації. Один з основних шляхів наукового рішення цієї проблеми - активне впровадження в оперативно-розшукну й слідчу практику новітніх досягнень з психології. Теоретичну основу оптимального просування наукової думки на цьому шляху, на наш погляд, могла б створити нова криміналістична концепція, суть якої зводиться до розгляду кожної оперативно-розшукної й слідчої дії, пов'язаного зі збиранням особистісної інформації, як процес інформаційної взаємодії. Розглянемо особливості даного підходу на прикладі слідчого допиту, маючи на увазі, що в тактичному, технологічному й психологічному відношеннях ця дія багато в чому подібно з

тим, що прийнято визначати як опитування (одержання пояснення) громадян [17].

З погляду кримінально-процесуального закону доказове значення результатів допиту розглядається лише у зв'язку зі змістом усного мовлення особи, яка допитується, що знайшла адекватне відбиття в перекодованому виді в протоколі допиту й у припустимих технічних засобах фіксації.

Крім того, у протоколі допиту не знаходять відбиття невербальні компоненти усного мовлення, а також інформація, передана процесуальними співрозмовниками за допомогою невербальних засобів інформаційної взаємодії.

Цілеспрямоване оволодіння, правильна інтерпретація й тактично грамотне використання невербальної інформації особи, яка допитується - найважливіша умова досягнення цілей допиту.

Інформація, яка надходить від особи, яка допитується невербальним шляхом доказового значення не має. Це інформація, що орієнтує (інформація до міркування), що має організаційно-тактичне значення (використовується для побудови версій, рішення розпізнавальних завдань, визначення тактики допиту й т.д.) [17].

Допит є однією з найбільш розповсюджених слідчих дій. Без нього не проходить жодне розслідування. На його проведення йде більше 80 відсотків робочого часу слідчого, який взагалі витрачається на проведення слідчих дій [18]. Тому професіоналізм та майстерність слідчого під час проведення допиту значною мірою зумовлює якість та результативність розслідування.

Слідчий дійсно очікує показань від особи, яку допитує, але якими вони будуть в початковому варіанті залежить від цієї особи. Після цього у слідчого є право і обов'язок оцінити дані показання і зробити висновок про їх об'єктивність як на основі співставлення з іншими даними, які вже є, так і шляхом аналізу їх логічного і фізичного характеру. А у випадку встановлення їх необ’єктивності і, перш за все, неправдивості, у слідчого знову ж є право і обов'язок вжити необхідних законних заходів для встановлення причин цього і

отриманню об'єктивних даних, тобто відповідних характеру обставин події, яка розслідується, та іншої отриманої інформації.

Як відзначалося, основна мета, яку переслідує слідчий, проводячи допит, складається в одержанні від особи, яку він допитує шляхом дачі їм показань достовірних вичерпних фактичних даних (доказової інформації) щодо відомих останньому обставин, що мають значення для кримінальної справи.

Забезпечити успіх у досягненні цієї мети не завжди легко. Багато чого залежить від особистісних даних особи, яку допитують, майстерності слідчого, рівня його тактичного оснащення.

По кримінальних справах допитуються люди із всілякими психологічними характеристиками (з погляду їхнього темпераменту, характеру, психічного здоров'я, психологічного стану й т.д.). Їхня поведінка на допиті також має свої особливості. Одні багатослівні, нав'язливі; велемовні, інші, навпаки, небагатослівні, замкнуті, відчужені. Для поведінки одних характерна скромність, тактовність, уміння стримувати свої емоції. Але нерідко слідчий зіштовхується з їхніми прямими антиподами - нахабними, розв'язними, зухвалими, часом агресивними людьми [17].

Щораз слідчий, побачивши викликану на допит особу, вирішує питання про вибір варіанта моделі своєї поведінки, що дозволить досягти очікуваного результату від даної слідчої дії. Цьому сприяє криміналістичне розпізнавання образу особи, яка допитується. Мова йде не про зовнішній, поверхневий, видимий, не про вигаданий, нав’язуваний образ, а про справжній, внутрішній, сутнісний соціально-психологічний портрет партнера слідчого по інформаційній взаємодії.

Розпізнавання образу особи, яка допитується створює передумови для вирішення ряду важливих тактичних завдань при провадженні аналізованої та послідуючих дій, у першу чергу таких завдань, як визначення слідчим прийомів встановлення й підтримки психологічного контакту з особою, яку допитує. Найважливішим завданням, що опирається на ті ж підстави, є розпізнавання й подолання неправди особи, яка допитується [17].

Неправда - одне з тих, все більш вражаючих кримінальний процес труднощів, з якою слідчий зіштовхується при розслідуванні різних злочинів. Джерелами неправди найчастіше є підозрювані, обвинувачувані й свідки. Перелік осіб, які повідомляють неправдиву інформацію може бути продовжений, оскільки часом у цій якості виступають потерпілі, а іноді й експерти.

Усне мовлення й мова жестів у людини, що дає правдиві показання, звичайно збігаються. Проникливий спостерігач - це людина, яка здатна розшифрувати невербальну інформацію й співвіднести її з тим, що говорить його співрозмовник. Спостереження за жестами й відповідністю жестів словам це ключ до правильної інтерпретації мови жестів [17, с.149].

Розпізнавання неправди й у підготовлених до цього людей можливо тому, що навіть якщо вони силою свідомості в змозі придушити основні рухи тіла, що їх викривають, неправда проявляється в мікрорухах і діагностується по них. До числа мікрожестів, що говорять про неправду, відносять рух мускулатури обличчя, збільшення та скорочення зіниць, червоніння щік, збільшення кількості миготінь у хвилину й різні інші зовнішні прояви.

Аналіз слідчим зовнішніх факторів прояву ставлення учасників слідчих дій до їх змісту і прийомів, що використовуються, є необхідними та корисними, але не для «діагностики винності», а для визначення відповідності ситуації обраним прийомам, оцінками «больових точок» в реагуванні, наприклад, на особу, що допитується, на поставлені запитання, пред'явлені матеріали і т. ін.

Для більш досконалого діагностування невербальних проявів приховування правопорушником неправдивої інформації слід звернутися до розробок американських вчених таких як Саллівана, Екмана і Фрізена, котрі в своїх працях описують прояви прихованих емоціональних мікровиразів. Ці всі прояви дають повну картину приховуваних емоцій, але настільки скоромінущу, що її звичайно не встигають помітити. Мікровираження проявляються не більше ніж на чверть секунди [20,с.45]. Мікровираження охоплює все обличчя, але дуже ненадовго, займаючи лише незначну частину

звичайної тривалості, і його дуже важко помітити. Для більшості людей навіть досить і години, щоб навчитися помічати ці скоромінущі вираження [20,с.48].

Набагато більш часто зустрічаються змазані вираження; людина лише встигає усвідомити появу цього вираження на обличчі та намагається прибрати його, часом прикриваючи іншим вираженням. Посмішка є найпоширенішим способом для прикриття таких проявів. Іноді вираження змазується настільки швидко, що важко визначити, яку саме емоцію було сховано. Але навіть якщо неможливо точно визначити емоцію, сам факт змазування є явною ознакою того, що людина щось приховує. Змазане вираження триває довше, ніж мікровираження, але, на відміну від останнього, не є цільним і завершеним. Хоча мікровираження і більше стисле в часі, перед нами скоромінуща, але повна картина емоції. Змазане ж вираження не представляє повної картини емоції, але воно триває довше й сам факт переривання більше помітне [20,с.48].

У людини емоції породжують переживання задоволення, невдоволення, боязкості, страху й т.п., які відіграють роль суб'єктивних сигналів, що орієнтують. Найпростішими емоційними процесами виражаються в органічних, рухових і секреторних змінах і належать вони до числа вроджених реакцій [21,с.25].

Для виявлення нещирості, дезінформації й маніпулятивності прийомів при спілкуванні прибігають до різних способів контролю та перевірки одержуваної інформації: уточненню даних через незалежні один від одного джерела, використанню технічних засобів контролю, створенню перевірочних ситуацій, вивченню реакцій об'єкта за допомогою поліграфа або, як його ще називають, «детектора неправди». Для того щоб виявити нещирості необхідно приділяти увага аналізу поведінки в ході безпосереднього спілкування. Це пов'язане з тим, що багато ситуацій контактної взаємодії та інших способів перевірки інформації, що одержується утруднені або вимагає деякого часу. Аналіз поведінки партнера в ході безпосереднього спілкування дозволяє також внести корегування в тактику самої бесіди та відзначати, що викликає зовнішні реакції (або не викликає) і з'ясувати причини цього.

Стан навмисного приховування чого-небудь спричиняє виникненням у свідомості людини протиріччя між інформацією або дією, яку він демонструє іншим людям та знання залишені «собі». Даний стан кожна людина переживає по різному. Він залежить як від індивідуальних психічних якостей, так і від ситуативної небезпеки через можливість бути викритим (одна справа сказати неправду «по дріб'язку» в побуті а інше на офіційному прийомі або десь переговорах). Глибина переживання із приводу неправди також пов'язується з наявністю самовиправдувальної позиції, коли людина підводить певну базу під необхідність удаватися до обману.

З огляду на складність оцінки й зіставлення вербальних і невербальних сигналів для визначення неправдивої інформації, дуже важливо звертати увагу на суб'єктивні сторони поведінки людини в різних ситуаціях. Прості заперечення, виражені словами «ні» на запропоновані питання, істотно відрізняються, від мовчазного протесту коли людину в чомусь обвинувачують або від мовчання підсудного, що відноситься індиферентно до обвинувачення, а також від мовчазного спокою людини, що не допускає навіть можливості підозр по відношенні до себе. Комплекс вербальних і невербальних відтінків поведінки людини в ході складних комунікативних ситуаціях, вимагають прояву професійної психологічної грамотності від людини, яка за родом своєї діяльності займається оцінкою висловлень і дій іншої людини на предмет їхньої істинності. Різноманітні й форми прояву неправди та нещирості: починаючи від більш прямолінійних і грубих, закінчуючи створенням яких не будь уявлень у об'єкта, не відповідних істині за допомогою прикрашання, перебільшень або спрямованих на вселяння, приховання фактів, заперечення, умовчання, перекручування й т.д. [24, с.37].

Аналізи поведінки правопорушників, дозволяють виділити наступні основні блоки, що становлять основу для виявлення неправдивої інформації й прагнення маніпулювати партнером по спілкуванню: особливості голосу й мови; рух очей та міміка; відповідність жестів та поз змісту переданої інформації; особливості змісту й техніки передачі інформації [24, с.138].

На відміну від голосу людині краще вдається контролювати своє обличчя. Орієнтуватися тільки на обличчя важко, тому що обличчя має занадто багато параметрів, що вимагають аналізу при індикації неправди. Американські дослідники Екман і Фрізен висловили припущення про успішність неправди пов'язаної з ємністю каналів, що бере участь у передачі помилкової інформації [23, с.139]. На їхню думку, обличчя краще пристосоване до неправди (у відмінності від голосу або тіла), тому що має значну ємність. Різноманітність міміки, рухи очей, напрямку погляду, переміщення обличчя людини в ході спілкування, а головне - неоднозначність проявів різних станів людини «у позах» часто приводять до неправильних висновків про ступінь щирості людини. Таким чином, шляхом самоконтролю й керування зовнішніми проявами психічних реакцій, почуттів, емоцій, за допомогою міміки, погляду та інших «параметрів» обличчя, можна досить успішно вводити в оману інших людей. З іншого боку, помітити неправду вдається в багатьох випадках саме завдяки аналізу вираження обличчя [24, с.139].

Орієнтуючись на обличчя партнера по спілкуванню для індикації неправди, частіше увага спостерігача звертається на наступні параметри:

- «погляд, що бігає,». Це традиційно відмічувана ознака, пов'язаний з тим, що людина не звикла до неправди або, що відчуває з інших причин тривогу в ході помилкових заяв, із тяжкістю «тримає погляд» партнера по спілкуванню й відводить очі убік;

- легка посмішка. За даними досліджень часто супроводжує помилкове висловлення, хоча може бути лише формою прояву індивідуального стилю спілкування. Посмішки, що супроводжуються неправдою дозволяють приховувати внутрішнє напруження, однак, не завжди виглядають досить природньо;

- мікронапруга м'язів обличчя. У момент помилкового повідомлення по обличчю як - би «пробігає тінь». Відеозйомка дозволяє зафіксувати при цьому короткочасну напругу у вираженні обличчя, що триває частки секунди. На

думку американського дослідника Р. Беннета ця мимовільна реакція - дуже надійний індикатор неправди [24, с.139];

- контроль партнера в момент помилкового висловлення. На цю ознаку вперше ми звернули увагу в ході тренінгових занять. Повідомляючи неправду деякі учасники на короткий час концентрували свою увагу на обличчі партнера, як би намагаючись оцінити наскільки успішно їм удалося ввести його в оману.

Подібна реакція спостерігалася надалі й в інших ситуаціях;

- руху зіниць ока. Згідно даним фахівців з нейролінгвістичного програмування /НЛП/, є певні зони /дві з дев'яти/, у які мимоволі попадає зіниця ока при, так званому, конструюванні /термін НЛП/ інформації, що в ряді випадків є різновидом нещирості, тому що мова йде про свідомі перекручування при виконанні яких-небудь завдань, відповідях на питання й т.д. У наших дослідах частіше "спрацьовувало" не стільки спостереження за зоною конструювання, а аналіз розбіжностей рухів зіниць ока по модальностям зі змістом інформації. Наприклад, коли обговорення стосувалося яких-небудь образів, зіниця перебував не у візуальній, а у аудіальній зоні. Наступне обговорення підтверджувало, що учасник, у якого фіксувалося, дійсно не намагався представити образ, а був зайнятий іншими думками [24, с.139].

- вегетативні реакції. Почервоніння обличчя або його окремих частин, тремтіння губ, розширення зіниць ока, прискорене моргання й інші зміни характерні для почуття сорому, страху й інших емоцій, що супроводжують неправду на підсвідомому рівні в людей не звиклих казати неправду й відчувають незручність [24, с.140].

При аналізі міміки й інших параметрів, пов'язаних з реакціями людини, на предмет виявлення можливості присутності нещирості, важливо використати індивідуальний підхід до визначення, так званого, «фонового» стану людини. Відомо, що при процедурі випробування на поліграфі оператор попередньо замірить загальний стан нормальної реакції випробуваного, задаючи йому питання нейтрального характеру. Крім них задаються також контрольні питання, що викликають стан тривоги, і, нарешті, значимі питання, що мають

безпосереднє відношення до розслідування. Саме зіставлення результатів відповідей на різні типи питань дає можливість зробити певні висновки. Щось подібне може відбуватися й при безпосередньому спілкуванні. Свідомо або підсвідомо партнери відзначають індивідуальні особливості природної поведінки один одного й роблять для себе висновки про особистісні особливості й стан іншого, відзначаючи відхилення від звичайного стилю спілкування.

Проблема фіксації природності поведінки й співвіднесення її з іншими елементами ситуації, яка спостережується виникає й при аналізі жестикуляції й поз людини. Дослідники напрямку, що одержало за рубежем назву «мова тіла», підкреслюють, що інтерпретація жестів, міміки, поз й інших невербальних компонентів спілкування, повинна здійснюватися в контексті з аналізом всієї ситуації.

2.2. Виявлення значущої інформації у процесі вербальної комунікації з особами, що підозрюються у скоєнні правопорушення

З фізичної точки зору усне мовлення людини являє собою акустичний сигнал, що утворюється в результаті функціонування складної анатомо-фізіологічної системи, що включає центральну нервову систему й мовний апарат. Усне мовлення будь-якої людини має стійкий набір акустичних, лексичних, фразеологічних ознак (інверсій, кліше й т.п.), характеризується певним рівнем експресивності, емоційності й інших особливостей, властивими кожному окремо взятому комунікатору. Ознаки мовлення, що здобуваються в ході формування особистості, навчання, професійної діяльності, повсякденного спілкування й практики, індивідуальні, відносно стійкі, повторювані. Звідси й випливає широко практикуюча в кримінальному судочинстві й за межами цієї сфери ідентифікація людини за ознаками його голосу й інших компонентів усного мовлення, а також можливість розпізнавання тих або інших сторін і цілісної характеристики його внутрішнього миру. У цьому процесі суттєво все:

дикція й акцент, значеннєве (змістовне) мовлення, тембр голосу, її словесне оформлення, логіка висловлення, структура, й т.д. [17, с.103].

На думку німецького психолога Штангля, швидкість мовлення відповідає пануючому стану темпераменту. Так, кваплива та жвава, манера говорити найчастіше свідчить про темпераментну, упевнену в собі людину. Якщо мовлення промовця надто квапливе, це вказує на мінливість і некерованість комунікатора. Тихе мовлення може бути ознакою спокою. Разом з тим, у сполученні з іншими ознаками мовної поведінки, вона може свідчити про пригніченість промовця [17, с.110].

Ясна, чітка вимова слів, навмисне акцентування уваги на звукових сполученнях звичайно свідчить про внутрішню змобілізованість промовця, його впевненості в собі. І навпаки, неясне, невиразне мовлення може вказувати на поступливість, хвилювання, невпевненість у собі. Психологи вважають, що в цьому випадку маємо справу з підсвідомим самозахистом людини, з його прагненням до зміцнення свого положення, до запобігання однозначної позиції доти, поки це можливо, інакше кажучи, з тим, що називається "несвідомим прагненням завжди мати позаду двері для втечі".

У контексті теми, що розвивається нами, цікавим представляється вміння слідчого розпізнавати, чи є мовлення співрозмовника спонтанним або настановним. Спонтанне мовлення в осіб, що не володіють ораторським мистецтвом,звичайно сполучено з паузами напруженого обмірковування, непевністю в голосі, повторами, самоперебиваннями, часом з відмовою від продовження розмови в силу утруднень у побудові мовних комунікацій.

Що ж стосується настановного (репродукованого) мовлення, то воно являє собою відтворення заздалегідь підготовленого письмового або усного аналога й тому є в порівнянні зі спонтанною більше рівною, гладкою, "причесаною", логічною. Помічено, що деякі лжесвідки, які заздалегідь готуються дати неправдиві свідчення, ще до виклику на допит, розробляють письмовий варіант майбутніх показань, проговорюють, іноді навіть заучують їх. У підсумку їхні показання можуть бути неприродно струнками, чіткими, з

елементами книжного стиля, що особливо впадає в око на грунті виявленого недостатнього загального рівня мовної культури особи, яка допитується [17, с.110].

Дійсно, голос й особливості мови є надзвичайно інформативним показником емоційного стану людини. Не випадково самостійним напрямком американських учених по виявленню неправди за допомогою технічних засобів стала розробка, так називаного, «визначника стресу по голосу», в основі дії якого лежать вимір фізіологічних параметрів мовної хвилі. До них відносяться: характер дихальних рухів; пульсація голосу, пов'язана із кровообігом; зміни основного тону голосу; аналіз вібрацій м'язів голосового апарата. На відміну від класичних поліграфів аналізатори стресу по голосу діють безконтактно й людина може не підозрювати, що його мова перевіряється за допомогою «детектора неправди». Подібні прилади дозволяють фіксувати зміни, погано піддаються свідомому контролю й показують стан людини, які явно не проявляються в поведінці [24, с.38].

Ще одна причина, по якій аналіз змін голосу сприяє успішній індикації неправди, укладається в тім, що людина через акустику черепа й інших особливостей сприйняття власної мови, чує себе інакше, чим говорить насправді. Це досить чітко може зафіксувати кожний у той момент, коли доводиться чути свій голос, записаний на магнітофон. Люди, що намагаються сказати неправду, прагнуть контролювати свою поведінку, у тому числі й звучання голосу, але вони не можуть точно знати в цей момент наскільки їм це вдалося, тому що здійснити повний самоконтроль звучання власного голосу досить важко.

Результати досліджень, дозволили виділити наступні найбільш характерні ознаки нещирості, у тому числі хвилювання, що проявляється в голосі й мові при передачі помилкової інформації:

- мимовільна зміна інтонації;
- зміна темпу мови;
- зміна тембру голосу;

- поява тремтіння в голосі;

- поява пауз при відповідях на питання, які не повинні були викликати утруднення;

- занадто швидкі відповіді на питання, які повинні змусити задуматися;

- поява в мові виражень нетипових для даної людини у звичайному спілкуванні або зникнення типових для нього слів й оборотів;

- демонстративне підкреслення (виділення) за допомогою мовних засобів - інтонацією, паузами й ін. яких-небудь фрагментів переданої інформації, маскуючи або спотворюючи щире відношення до неї [24].

Остання ознака ставиться до групи прийомів, який свідомо використовують особи, що повідомляють неправдиву інформацію для дезорієнтації іншої людини, і це може служити як індикатор неправди при зіставленні з іншими даними. У повсякденній практиці, коли вдається переконатися, що це саме прийом, про такі випадки говорять, що людина «переграла» намагаючись що-небудь вселити іншому [24].

Проблема неправди - одна із самих гострих проблем для комунікації. Найчастіше нам дуже складно зрозуміти, чи говорить людина неправду або правду, і точно так само складно особі, яка повідомляє неправдиву інформацію зробити свою історію правдоподібною. Проблемам неправди було присвячено дуже багато досліджень, найвідоміші належать П. Екману [25]. Більшість із них зачіпали невербальні ознаки обману: жести, міміку, манери поведінки.

Ситуація вигаданого фільму була близька випробуваним. Вони «розповідали» фільми на основі випадків з дитинства, по сценаріях власних розповідей, які вони писали колись, опираючись на справжні, часто хвилюючі їх ситуації.

У вигаданих фільмах також часто повторювалися референтні індекси. Ну ти знаєш; ну як завжди; …так?; «дівчина жила в середній родині, так?»; «вона виходить заміж, так?»; «ну як завжди, дурне яке-небудь знайомство в них...»; «і цей дружок виявився із цих, ну знаєш, мафіозних різних...».

При переказі справжнього фільму були відзначені деякі порушення оповідання, які проявлялися в поверненні до попередньої ситуації, про яку людина забула розповісти. «а... перед цим у цьому районі з'явилася банда наркоманів, і от тепер цього вчителя оголосили, що він з ними заодно. Так! Ще перед цим Клерис у нього вивідала, що в якомусь гаражі знаходяться докази по цій справі. От так вона й знайшла цю голову заспиртовану, і прийшла, виходить, запитати…».

Істотно також і те, що при переказі справжнього фільму випробувані часто переходили на діалог персонажів, а у вигаданому фільмі оповідання діалогам не переривалося.

У справжніх фільмах було більше почуттєвого й візуального: людина легко згадувала саму ситуацію фільму, «бачив» якийсь епізод, фільм починається.. ну, там вершники на фоні червоного сонця і от він, виходить, відвернувся так, начебто її не бачить, а сам дивиться у вікно... він помічає на набережній жінку. Вона йде зі шпіцом, вона не дуже гарна, але приємна...

Нерідко випробувані при розповіді реальних фільмів переживали за героїв: скоріше, була в ній якась зворушлива природність і зовсім жахливо вона розстроїлась, скривилась так вся, ледве не заревіла... загалом, врізав так, що трохи не здалося, а він уже, я так зрозуміла, «під кайфом був», і в нього був такий погляд...мене навіть тремтіння бере і вона як почула, вся прямо затремтіла... так шкода їх наприкінці... і отут веселий такий момент, мені так сподобалося... ну він її вдарив, виходить, щоб у себе прийшла, а він смішний такий, забавний...просто гарне щеня! Пухнастий, гарний.

У вигаданих фільмах такого не було.

Отже, у вигаданій ситуації людина описує те, що їй добре відомо, із чим вона часто зіштовхується в житті, таку ситуацію, що вона бачила, при описі якої важко помилитися. За рахунок цього оповідання виходить «гладким», повернення до попередніх фактів, про які забули розповісти, відсутні [25].

Через те, що вигадана ситуація відома випробуваному дуже добре, деталі при описі дуже дрібні й специфічні, часто відомі тільки самому оповідачеві [25].

При описі вигаданої ситуації немає вступних слів з відтінком припущення й непевності, тому що описувана ситуація випробуваному відома. Навпаки, у вигаданих текстах набагато більше елементів, пов'язаних з логічною обробкою інформації: «це так, тому що», на відміну від правдивих текстів, де переважають «можливо, це так, тому що» [25].

Референтні індекси типу «ну, ти знаєш, це як завжди» у вигаданих текстах зустрічалися дуже часто. У правдивих текстах їх практично ж не було. Невизначені займенники який-небудь, де-небудь зустрічалися тільки у вигаданих текстах, а в правдивих - тільки якийсь, десь [25].

У правдивих текстах було більше почуттєвого й візуального: в експерименті із описом реальних фотографій були слова, що ставляться до візуального каналу («вид», я бачу), в описах справжніх фільмів часто використалися слова кінестетичного каналу (ударив, затремтів) [25].

При описі вигаданої ситуації більше динаміки, чим при описі реальної ситуації [25].

Зроблені спостереження показують, що при коректно поставленому психолінгвістичному експерименті характеристики правдивого й неправдивого висловлення можуть бути легко виявлені. Отримані висновки наочно показують факт існування ряду розходжень між правдивим і неправдивим висловленням [25].

Що стосується аналізу змісту інформації на предмет виявлення неправди, то отримані результати багато в чому збіглися з «симптомами неправди», виділеними А.Закатовим на підставі вивчення слідчої практики й літературних джерел [24, с.111]. Нижче приводиться система, заснована на ознаках неправди, виходячи з аналізу змісту інформації:

1. Протиріччя висловлень іншій, зібраній по даному питанню інформації, а також протиріччя усередині самої інформації.

Неправду важко продумати у всіх деталях, тому особи які кажуть неправду намагаються запам'ятати те, що вважають найбільш важливим серед осмислених ними обставин. Ряд обставин у процесі підготовки до неправди взагалі нею не осмислюється.

Часто неправда носить ланцюговий характер - одна неправда породжує іншу, одна перекручена обставина змушує вносити корективи й в інші. Все це вимагає серйозних зусиль і часу, що часто не дозволяє особі яка каже неправду продумати й все це запам'ятати. Основний прийом виявлення - уточнюючі питання з упором на деталізацію фактів.

2. Невизначеність, неконкретність відомостей, що втримуються в дезінформації.

Причиною є - виклад того, що не було пережито й тому лише поверхово закріпилося в пам'яті або дуже швидко було забуте (хоча й обмірковувалося при підготовці неправди). Відсутність реальної діяльності, яка б містила в собі так чи інакше описувані події й факти робить виклад неправди позбавленим активного компонента (у тому числі й на граматичному рівні).

3. Надмірна, навмисна точність описування подій (особливо віддалених за часом), як слідство завчання заздалегідь підготовленої неправдивої інформації.

4. Збіг у дрібних деталях повідомлень декількох опитуваних.

Звичайно кілька людей, які спостерігали ту саму подію не дають його однакових описувань. Це має кілька причин: індивідуально-психологічні відмінності, відмінності в психічному стані в момент розгортання подій, відмінності в мірі активної включеності в події, що відбуваються, відмінності в точках спостереження за подіями, селективність уваги й сприйняття. Як слідство цього - увага кожного з учасників більш-менш однаково помічає найбільш яскраві й «великі» ознаки, деталі ж ними сприймаються максимально індивідуально, що повинно впливати на характер переданої інформації.

5. Відсутність в описуванні несуттєвих подробиць і деталей (з обліком природного для опитуваного стилю викладу й інтелектуальних особливостей).

Вигадане минуле пасивне, штучне, але не пережите суб'єктом. Єдина мета конструювання такого «минулого» введення в оману, що й приводить до одностороннього описування й селекції деталей. Зникають несуттєві додатки й ті «додатки», які типові для даної людини при реальному переживанні подібних подій.

6. Різне (непояснене нічим, крім бажання повідомити неправду) пояснення тих самих подій на різних етапах спілкування.

Часто трансформація пояснень викликана забуванням людиною деталей своїх минулих вигаданих пояснень, спонукаючи її давати нові тлумачення подіям.

7. Винятково позитивна інформація про самого себе й відсутність найменших сумнівів у трактуванні подій (не обумовлене відповідними особистісними особливостями).

Правдивість людини не змушує її зупинятися й перед викладом того, що може її невигідно характеризувати (можливе часткове маскування «негатива»). Правдиві люди звичайно не приховують і виникаючий в них сумнів в поясненні деяких фактів, що звичайно невластиво особі, яка каже неправду.

8. Наполегливе, кількаразове (нав'язливе) ініціативне повторення яких-небудь стверджень (не обумовлене нейтральними причинами). Східне прислів'я говорить: «Ти сказав мені в перший раз, і я повірив. Ти повторив - і я засумнівався. Ти сказав втретє - і я зрозумів, що ти брешеш».

9. «Проговорки» (застереження) у ході спілкування, тобто мимовільне повідомлення достовірної інформації як слідство конфліктного суперництва у свідомості людини правдивих і неправдивих варіантів пояснення або описування події.

10. Нетипові для даної людини (з урахуванням рівня загального розвитку й освіти) вираження, терміни й фразеологічні обороти - свідчення завчання інформації (можливо підготовленої іншим).

11. Збіднення емоційного фону висловлень - як слідство приводить до відсутності реальних емоцій у момент розгортання «реальної» події.

Вірніше говорити про неадекватності емоційного фону особистісному змісту події, тому що крім схематичності, безликості й емоційній блідості може, хоча й рідше, зустрічатися перебільшена й навмисна емоційність.

12. Недоречні, кількаразові посилання на свою добропорядність і незацікавленість. Зайве афішування подібних чеснот викликає сумнів у правдивості інформації.

13. Відхилення від відповіді на пряме запитання, спроби створити враження, що це питання не зрозуміле або «забуте».

14. Приховання того, що не може бути не відомо або безпам'ятність відносно особистісних значимих подій [24].

Наявність у людини тенденцій до маніпулювання іншими за допомогою неправди формується, при відповідних передумовах виховання й розвитку, протягом тривалого часу. Тому й прийоми, якими звикають користуватися люди подібного складу дуже індивідуальні.

У ході проведених практичних занять по виявленню неправдивої інформації були проаналізовані деякі типові прийоми, до яких прибігали учасники для введення в оману партнера по спілкуванню:

- розповідали про події, що добре знали, але які відбулися з іншими людьми;

- події передавали реальні, але переносили їх в іншу обстановку або зміщали за часом;

- передані відомості розбивали на окремі блоки, які передавали стислими, продуманими фразами;

- використовували занадто очевидну інформацію для неправди, що легко перевірити ще раз, очікуючи, що саме тому у її вірогідності не засумніваються;

- деталізували неправдиву інформацію, щоб представити її більш реальною;

- помилкову інформацію зі змісту й логіки зв'язували з достовірної (метод напівправди);

- намагалися поводитися дуже спокійно, ніби не стежили уважно за поведінкою співрозмовника, не відводили погляд при уточнюючих питаннях, намагалися говорити рівним та спокійним голосом, швидко та впевнено відповідати на додаткові питання.

Чим більше в людини виражена здатність до «макіавеллізму», тим менше ймовірність визначити в неї нещирість по зовнішніх ознаках. У таких випадках варто робити більший упор на аналіз змісту інформації й продумувати тактику запитань. Легше сказати неправду, коли є можливість до цього підготуватися. Зовнішні ознаки хвилювання помітніше тоді, коли особі, яка каже неправду доводиться зіштовхуватися з питаннями, відповіді на які вона не могла підготувати заздалегідь [24, с.113].

Проблемою виявлення неправдивої інформації є надзвичайно складною через множинність різних факторів, що підлягають аналізу. Тому досвідчена людина може найчастіше досить точно визначити неправду, але з трудом відповість якщо її запитати, як вона це зробила. Спроба систематизації ознак, що свідчать про можливості присутності неправдивої інформації, дозволяє більш цілеспрямовано підійти до розвитку комунікативної компетентності працівників ОВС. З огляду на сказане вище про непрямий характер багатьох з наведених ознак, вважаємо за необхідне ввести в діяльність по виявленню неправдивої інфрормації, маніпулятивні прийоми спілкування й дезінформація трохи «принципів обережності», використання яких, дозволить більш об'єктивно підходити до оцінки інформації, що одержується [24, с.114].

1. Необхідність переперевірки. Звертати увагу на ту або іншу обставину, що свідчить про ймовірну можливості неправдивої інформації, не слід відразу робити однозначні висновки - треба постаратися перевірити інформацію, у вірогідності якої є сумніви.

2. Комплексність в оцінці параметрів, які спостерігаються. Збільшення точності в оцінці поведінки партнера по спілкуванню, можна якщо орієнтуватися не тільки, скажемо, на зміст його інформації, а на все, що можна контролювати в даній ситуації.

3. Облік контексту ситуації. Обстановка, у якій відбувається спілкування, характер обговорюваних питань й інші обставини вимагають внесення відповідних корективів у характер оцінки поведінки партнера по спілкуванню.

4. Облік особистісних факторів й, насамперед, ступеня виразності «макіавеллізму». Неправда сказана людиною з вираженими маніпулятивних тенденцій важче піддається розшифровці, чим людини не звиклої до маніпулювання іншими за допомогою перекручування інформації [24, с.114].

Завдяки використанню зазначених принципів можна знизити вплив власної установки на виявлення неправдивої інформації. Дослідження Р. Крауса показали, що випробувані орієнтовані на виявлення неправди інтерпретували довгу паузу як неправду, а націлені на правду сприймали паузу як роздум й ознаку правдивості [24, с.144].

Аналіз маніпулятивних прийомів й особливостей поведінки осіб, що прибігають до неправди, як до типової форми поведінки, підводить до більше високого рівня рефлексивної оцінки ознак неправдивої інформації, що вимагає подальшого вивчення даної проблеми. Проведені дослідження дозволили переконатися в можливості розвитку якостей особистості, що сприяють найбільше точній оцінці присутності нещирості в партнера по спілкуванню, що, при відповідній підготовці, підвищується комунікативна компетентність учасників спеціальних семінарів-тренінгів [24, с.143].

З метою подолання установки на дачу неправдивих свідчень, відхилення від дачі правдивих показань можуть застосовуватися наступні типові методи одержання об'єктивної інформації:

1) прямий припустимий психічний вплив на носія інформації;

2) логічний аналіз інформації, яка поступає;

3) методи, засновані на тілесному прояві емоційних реакцій (так звана невербаліка);

4) методи з категорії тактичних хитрощів (методи застосування ефекту несподіванки, приспання пильності, удаваної віри в те, про що повідомляється, удаваного сумніву в правдивості комунікатора й т.д.);

5) методи індивідуального підходу й використання особистих якостей людини, його тактовно значимих особливостей.

Ефективному застосуванню даних методів сприяє підхід до комунікатора як до об'єкта, що вимагає комплексного впливу методами різних категорій.

А це припускає необхідність при підготовці до допиту або опитування носія інформації визначити не тільки коло, характер і зміст методів, які планується реалізувати, але й вирішити питання про оптимальну послідовність їхнього застосування.

Таким чином, розпізнавання неправди можливо на двох рівнях. Перший називається невербальним рівнем спілкування. Він містить у собі міміку, жести та інші зовнішні проявлення діяльності внутрішніх органів. (Трапляється, що особа, яка повідомляє неправдиву інформацію виявляється викритою ще до того, як вона розкриє рот.) Другий рівень - вербальний - містить у собі як логічний аналіз отриманої інформації, так і співвіднесення вимовних слів із сигналами невербального рівня.

2.3. Організація та результати проведення дослідження

Експериментальна робота, спрямована на профілактику протиправної поведінки громадян була проведена у професійно-технічних навчальних закладах м. Київ, м. Черкаси та м. Житомир. Дослідження здійснювалося у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

Констатувальний етап експерименту, що тривав з жовтня 2023 року до жовтня 2024 року, мав на меті досягнення кількох ключових завдань, серед яких: - аналіз змісту, форм і методів профілактики протиправної поведінки громадян, виявлення актуальності проблеми агресивності серед громадян юнацького віку у цих закладах, а також специфіки її проявів та існуючих практик профілактики.

Емпірична частина констатувального етапу була реалізована на базі п’яти навчальних закладів. У дослідженні взяли участь 139 осіб. Учасниками виступили 93 юнаки, які навчалися у професійно-технічних навчальних

закладах, а також 46 спеціалістів правоохоронних органів. З метою всебічного аналізу змісту, форм і методів профілактики протиправної поведінки, а також для оцінки актуальності проблеми та специфіки її проявів у сучасному середовищі, констатувальний етап включав декілька елементів:

- опитування фахівців із метою збору даних щодо їх професійного досвіду в роботі з особами з протиправної поведінкою;

- опитування особ юнацього віку та виділення контрольної та експериментальної груп.

До контрольної групи увійшли 47 осіб віком від 18 до 20 років (чоловіки), до експериментальної групи – 46 осіб, хлопці віком від 18 до 20 років, які брали участь у проведення профілактичної програми.

Таким чином, констатувальний етап створив емпіричну основу для подальшого розроблення та апробації формувальних і коригувальних заходів у межах дослідження.

На другому етапі дослідження було проведено треніг для працівників правоохоронних органів щодо профілактики протиправної поведінки громадян, окреслено напрями покращення встановлення контактів з особами, схильними до протиправної поведінки з метою оптимізації процесу взаємодії. Також було проведено програму для осіб юнацького віку щодо профілактики протиправної поведінки та зниження рівня агресивності.

На етапі формувального експерименту також було проведено повторне дослідження серед експериментальної та контрольної групи осіб юнацького віку та працівників правоохоронних органів.

З метою розвитку вмінь та навичок працівників ОВС щодо встановлення психологічного контакту, використання прийомів, способів, засобів психологічного впливу у своїй професійній діяльності та здійснення психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень) на базі тренінгу «Оптимізація управлінського впливу», була проведена окрема сесія щодо розгляду шляхів встановлення психологічного контакту, засобів психологічного впливу, а також проблем виявлення неправдивої інформації під

час службового спілкування та напрямків психологічної профілактики протиправної схильності громадян.

Перед початком тренінгу серед учасників було проведено анонімне анкетування (Додаток А), результати якого наведені у таблиці 3.1

Таблиця 2.1

Результати вхідного анкетування учасників тренінгу

Питання до учасників тренінгу	Відповіді учасників тренінгу	
	Так	Ні
1. Чи важливі знання та уміння встановлення психологічного контакту під час службового спілкування?	46	0
2. Чи достатньо Ви володієте знаннями та уміннями по встановленню психологічного контакту з різними категоріями осіб?	35	11
3. Чи володієте Ви техніками встановлення психологічного контакту?	18	28
4. Чи в достатній мірі Ви володієте техніками виявлення обману (неправдивої інформації) по словам, голосу, пластиці (рухам, положенню тіла)?	32	14
5. Чи володієте Ви техніками виявлення обману (неправдивої інформації) по міміці (виразу обличчя)?	15	31
6. Чи володієте Ви знаннями, уміннями, важливими для застосування методів психологічного впливу?	20	26
7. Чи важливі ці знання, уміння для ефективного здійснення психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень)?	18	28
8. Чи можуть знання та вміння з ефективної комунікації та психологічного впливу сприяти підвищенню ефективності службового спілкування з метою здійснення	46	0

психологічної профілактики протиправної схильності?		

Аналіз отриманих результатів свідчить, що по першій позиції 46 (100%) осіб зазначили, що знання та уміння встановлення психологічного контакту важливі в службовій діяльності; по другій позиції 35(76,08%) осіб зазначили, що достатньо володіють знаннями та вміннями встановлення психологічного контакту з різними категоріями осіб; по третій позиції 18 (39,13%) осіб зазначили, що володіють техніками встановлення психологічного контакту; по четвертій позиції 32 (69,56%) осіб зазначили, що в достатній мірі володіють техніками виявлення обману (неправдивої інформації) по словам, голосу, пластиці (рухам, положенню тіла); по п'ятій позиції 15 (32,60%) осіб зазначили, що володіють техніками виявлення обману (неправдивої інформації) по міміці (виразу обличчя); по шостій позиції 20 (43,48%) осіб зазначили, що володіють знаннями, уміннями, важливими для застосування методів психологічного впливу; по сьомій позиції 18 (39,13%) осіб зазначили, що ці знання та уміння важливі для ефективного здійснення психологічної профілактики протиправної схільності (правопорушень); по восьмій позиції 46 (100%) осіб зазначили, що знання та вміння з ефективної комунікації та психологічного впливу сприятимуть підвищенню ефективності службового спілкування з метою здійснення психологічної профілактики протиправної схильності.

Після чого учасникам тренінгу була запропонована міні лекція, у ході якої були розглянуті вищезазначені питання.

Наприкінці тренінгу було проведено повторне анонімне анкетування серед його учасників (Додаток Б), отримані дані оформлені у таблиці 3.2

Таблиця 2.2

Результати вихідного анкетування учасників тренінгу

Питання учасникам тренінгу	Відповіді учасників тренінгу	
	Так	Ні
1. Чи отримали Ви під час тренінгу дещо нову теоретичну інформацію з питання встановлення рапорту (психологічного контакту)?	46	0
2. Чи вдосконалили Ви свої практичні вміння по встановленню психологічного контакту?	46	0
3. Чи можуть допомогти запропоновані Вам техніки у здійсненні психологічного впливу на осіб в межах професійної діяльності?	46	0
4. Чи вдосконалили Ви свої вміння по виявленню обману (неправдивої інформації) по словам, голосу, пластиці (рухам, положенню тіла)?	46	0
5. Чи вдосконалили Ви свої вміння по виявленню обману (неправдивої інформації) по міміці (виразу обличчя)?	46	0
6. Чи отримали Ви дещо нову інформацію щодо знань, умінь, важливих для застосування методів психологічного впливу в межах професійної діяльності?	46	0
7. Чи можуть ці знання, уміння сприяти ефективному здійсненню психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень)?	40	6
8. Чи сприятимуть отримані Вами під час даного тренінгу знання та уміння покращенню службового спілкування з метою психологічної профілактики протиправної схильності?	38	8

Аналіз отриманих результатів свідчить, що по першій позиції 46 (100%) осіб зазначили, що під час тренінгу отримали дещо нову теоретичну інформацію з питання встановлення раппорту (психологічного контакту); по другій позиції 46 (100 %) осіб зазначили, що вдосконалили свої практичні вміння по встановленню психологічного контакту; по третій позиції 46 (100%) осіб зазначили, що запропоновані техніки можуть допомогти у здійсненні психологічного впливу на осіб в межах професійної діяльності; по четвертій позиції 46 (100%) осіб зазначили, що вдосконалили свої вміння по виявленню обману (неправдивої інформації) по словам, голосу, пластиці (рухам, положенню тіла); по п'ятій позиції 46 (100%) осіб зазначили, що вдосконалили свої вміння по виявленню обману (неправдивої інформації) по міміці (виразу обличчя); по шостій позиції 46 (100%) осіб зазначили, що отримали дещо нову інформацію щодо знань, умінь, важливих для застосування методів психологічного впливу в межах професійної діяльності; по сьомій позиції 40 (86,95 %) осіб зазначили, що набуті знання, уміння можуть сприяти ефективному здійсненню психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень); по восьмій позиції 38 (82,61 %) осіб зазначили, що отримані під час даного тренінгу знання та уміння сприятимуть покращенню службового спілкування з метою психологічної профілактики протиправної схильності громадян.

Отримані результати свідчать про актуальність розглянутого питання, а також про необхідність додаткового розвитку у працівників ОВС вмінь та навичок щодо встановлення психологічного контакту, використання прийомів, способів, засобів психологічного впливу у своїй професійній діяльності та здійснення психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень).

У відкритому обговоренні всі учасники тренінгу схвально оцінили отримані під час тренінгу знання. Учасники тренінгу відмітили, що тренінгові заняття є ефективними засобами отримання нових теоретичних знань та

можливостей їх практичного застосування в повсякденній діяльності різних служб.

Особливу зацікавленість в учасників тренінгу викликали техніки встановлення психологічного контакту та ефективного психологічного впливу на різні категорії осіб, а також практичні аспекти психологічної профілактики їх протиправної схильності.

Таким чином, вважаємо, що даний тренінг можна в подальшому рекомендувати для проведення у практичних підрозділах ОВС, а теоретичний матеріал використати в якості методичних рекомендацій для його практичного застосування.

Зі студентами 3-4 курсу було проведено програму щодо профілактики протиправної поведінки, яка включала у себе кілька блоків, кожен з яких розрахований на 6 годин:

1. Корекційна робота з емоційно-вольовою сферою охоплює використання психотерапевтичних методів і технік, спрямованих на розвиток емоційної стабільності та сили волі юнаків. Ці підходи допомагають краще розпізнавати власні почуття та навчитися управляти ними. Серед найбільш поширених методик застосовують пісочну терапію, ізотерапію, казкотерапію, музикотерапію, танцювальну терапію тощо.
2. Корекційно-реабілітаційна діяльність, спрямована на подолання наслідків сімейного насильства та жорстокого поводження з дітьми. Цей напрямок зосереджується на роботі з травматичним досвідом юнаків, мінімізації його негативного впливу на особистість людини та створенні нового позитивного досвіду взаємодії з оточенням.
3. Формування здорового способу життя передбачає виховання у юнаків свідомого ставлення до власного здоров’я та життя. Основна увага приділяється засвоєнню знань і розвитку навичок, які допомагають уникати ризикованої поведінки та робити відповідальний життєвий вибір. У рамках цього напряму реалізуються профілактичні

програми, спрямовані на популяризацію здорового способу життя та запобігання негативним явищам у молодіжному середовищі. Для досягнення поставлених цілей активно залучають настільні просвітницько-профілактичні ігри, зокрема такі, як «Володар кілець», «Фото-фішка», «Крок за кроком» та «Що я знаю про наркотики».

4. Правоосвітня робота спрямована на ознайомлення вихованців із основними правами і свободами людини, закріпленими у Конституції. Зокрема, це право на освіту, працю, відпочинок, соціальний захист, достатній життєвий рівень та інші права, а також способи їх реалізації.
5. Організація змістовного дозвілля передбачає регулярне проведення заходів для юнаків. Серед них можна виділити такі, як «Дні іменинника», святкові події до 8 Березня, Нового року, Дня Святого Миколая, Дня Святого Валентина тощо. Значна увага приділяється організації екскурсій до музеїв, відвідуванню художніх та фотовиставок, театральних постановок, а також різноманітних пізнавально-розважальних заходів і фестивалів.
6. Популяризація фізичної культури та спортивних орієнтацій зосереджена на залученні юнаків до активного способу життя, підтримці спортивних талантів і проведенні змагань. Серед найпоширеніших заходів – вуличний футбол, баскетбол та уроки спортивної хореографії. Всебічний творчий розвиток організовано через гуртки та студії, які допомагають розкрити творчий потенціал юнаків та підвищити їхню самооцінку. У деяких закладах діють театральні студії, що сприяють розвитку акторських здібностей, музичні та вокальні студії.
7. Розвиток навичок самостійного життя передбачає підготовку юнаків до дорослого життя через опанування корисних умінь і знань. Працівники пропонують курси, тренінги та майстер-класи з кулінарної майстерності, управління фінансами та орієнтації в

суспільних інституціях. Наприклад, на тренінгах фінансової грамотності юнаки вивчають основи накопичення грошей, аналізують вплив стереотипів на своє ставлення до фінансів і розвивають навички з використання соціальних послуг. Крім того, у режим дня включено час для самостійного прибирання й організації особистого простору, що також формує важливі навички для майбутнього самодостатнього життя.

Після проведення профілактичної програми було проведене повторне тестування. Діагностика здійснювалась за допомогою методик виявлення схильності особистості до агресивної поведінки (за методикою А. Басса та А. Даркі) (додаток В); - діагностування схильності особи до конфліктної поведінки (за методикою К. Томаса) (додаток Г).

Таблиця 2.3

Результати проведення методики виявлення схильності особистості до агресивної поведінки (за методикою А. Басса та А. Даркі)
(до та після проведення програми)

Прояви	Група		Рівні					
			Знижений		Норма		Підвищений	
			До	Після	До	Після	До	Після
Індекс агресії	КГ	Абс.	3	3	15	12	6	8
		%	6,3	6,3	31,9	25,5	9,1	17
	ЕГ	Абс.	2	2	4	10	17	11
		%	4,3	4,3	8,7	21,7	37	24
Індекс ворожості	КГ	Абс.	1	1	4	7	19	15
		%	2,1	2,1	8,5	14,9	40,4	32
	ЕГ	Абс.	2	2	5	10	16	11
		%	4,3	4,3	10,9	21,7	34,8	24

Аналіз даних, представлених у таблиці, дозволив встановити, що в результаті проведеної експериментальної роботи були зафіксовані позитивні зміни в показниках агресивності та ворожості серед юнаків як

експериментальної, так і контрольної груп. Зокрема, показник агресивності вказує на те, що підвищений рівень агресивності у юнаків експериментальної групи зменшився на 13%, тоді як нормальний рівень у цій групі зріс на 8,4%. Водночас знижений рівень агресивності в експериментальній групі не зазнав змін. Щодо індексу ворожості, у юнаків експериментальної групи спостерігалося зниження підвищеного рівня на 7,6%, а нормальний рівень цього показника зріс на 5,4%. При цьому знижений рівень ворожості у цій групі залишився на тому ж рівні.

Для визначення домінуючого стилю поведінки у конфліктних ситуаціях було використано стандартну методику К. Томаса (додаток Г). Результати діагностики показали, що найбільш поширеними способами вирішення конфліктів серед опитаних респондентів є пристосування, а найменш поширеним уникнення.

Таблиця 2.4.

Результати проведення методики на визначення стилю проведенки у конфліктних ситуаціях до та після проведення програми у експериментальній групі

Стиль поведінки	До проведення		Після проведення	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Суперництво	15	32,6	12	26
Пристосування	14	30,4	11	24
Співробітництво	10	21,7	12	26
Компроміс	6	13	10	21,7
Уникнення	1	2,3	1	2,3

Після проведення програми виявилося, що знизився рівень суперництва на 3%, пристосування на 6,4 %, а зросли співробітництво на 4,3 %, а компроміс 8,7%.

Отже, результати констатувального експерименту стали підґрунтям для розробки комплексної програми профілактики протиправної поведінки громадян.

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ СХИЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН

3.1. Техніки встановлення психологічного контакту з особами, що підозрюються у скоєнні правопорушення

Успішне проведення допиту має на меті необхідність встановлення психологічного контакту з особою, яку допитують. Виникнення такого контакту сприяє одержанню повних і найбільш об'єктивних показань, необхідних для виявлення істини по даній справі.

Психологічний контакт є обов'язковим атрибутом успішного міжособистісного спілкування взаємодіючих сторін і являє собою результат сталого стану взаєморозуміння, довіри й ділової активності, у процесі якого особа, яка допитується готова повідомити слідчому відомості, що цікавлять, а слідчий - зафіксувати їх з метою найбільш ефективного використання отриманої інформації надалі.

М.І. Порубов розглядає психологічний контакт як «систему взаємодії людей між собою в процесі їхнього спілкування, заснованого на довірі: інформаційний процес, при якому люди можуть і бажають приймати інформацію, що виходить від однієї особи до другої. Психологічний контакт – це, нарешті, процес взаємного розуміння». М.І. Порубов справедливо зауважував, що психологічний контакт повинен супроводжуватися всьому ходу допиту. Для його встановлення потрібно проведення ряду тактичних прийомів, які обумовлені ходом допиту, обставинами справи, наявністю доказів, а також особистістю винного.

У психології під контактом розуміємо «випадок комунікації зі зворотним зв'язком». Комунікація зі зворотним зв'язком припускає та має двосторонній характер відносин, де слідчий і його партнер одночасно є й «адресантом», і «адресатом». Тому обидва вони впливають на процеси спілкування, та на динаміку розвитку їхніх відносин.

Діяльність слідчого при формуванні психологічного контакту з особою, яка допитується підлегла наступним цілям:

1) одержання правдивої та повної інформації про обставини розслідуваного злочину, а також перенесення контактних відносин на суміжні слідчі дії, наприклад, на очну ставку й впізнання, при яких бере участь особа, що перебуває в стані психологічного контакту зі слідчим;

2) встановлення причин та умов, по сприянню вчиненню злочину. Практика свідчить, що справжні причини злочинів, механізм формування злочинного наміру часто залишаються нез'ясованими через відсутність психологічного контакту слідчого з особою що допитується. Тим часом особа що допитується при наявності та з глибоким психологічним контактом зі слідчим може розкрити складні механізми своєї злочинної поведінки.

3) надання психологічної допомоги особі, яка допитується, котра відчула психотравмуючий вплив факту злочину. Часто психічна травма, пережита потерпілим, є більш важкою, чим сама фізична травма. У ряді випадків людина вчиняється до злочину у стані стресу чи фізіологічного афекту, можливо по необережності. У такому випадку сам злочин та його наслідки травмують злочинця. Досягнення цієї мети дозволить знайти «підхід» до учасника допиту, «збудити в нього довіру до слідчого, бажання дати правдиві й вичерпні показання. Цьому сприяти повинна належна обстановка, увага, діловитість та коректність слідчого, його вимогливість і наполегливість у сполученні із чуйним відношенням щодо щирості його переживань до особи яка допитується, його готовність у будь-який момент забезпечити реалізацію наданих цій особі законних прав».

4) регуляція емоційних станів особи, що допитується для прогнозування її поведінки й результатів спілкування [26].

Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту з особою, яка допитується, засновані на використанні даних психології, логіки й інших наук. Щодо цього відомий інтерес представляють засоби прихильності

до себе людей, запропоновані в психології ще Дейлом Карнегі. Він називає шість способів:

1) виявлення щирості та зацікавленості до інших людей;

2) посміхатися;

3) запам’ятати, що для кожної людини звук його ім'я – самий найсолодший та найважливіший звук людської мови;

4) бути гарним слухачем, та заохочувати інших розповідати вам про себе;

5) вести розмови в колі інтересів вашого співрозмовника;

6) давати людям відчувати їхню значимість і робити це щиро. Банальність деяких прийомів очевидна, однак це не позбавляє їхнього практичного значення при певній інтерпретації.

У криміналістиці розроблено тактичні прийоми встановлення психологічного контакту, які носять найбільш загальний характер. Так, для встановлення контакту рекомендуються наступні способи:

- звертання до логічного мислення особи, яку допитується;

- збудження в неї інтересу до спілкування і його результатів;

- збудження емоційного стану;

- вплив на особу, яка допитується позитивними якостями особистості слідчого.

В.Г. Лукашевич пропонує дев'ять способів встановлення психологічного контакту при допиті: 1) створити належну обстановку для допиту; 2) допит наодинці; 3) коректна поведінка слідчого як представника держави, що виконує дуже важливі суспільні функції; 4) демонстрування доброзичливості та неупередженого ставлення до осіб, що допитуються, збудливий інтерес до слідчого як партнера по спілкуванню; 5) демонстрування вміннь вислухати до кінця, та не підвищувати тон; 6) проведення попередньої бесіди на відвернену тему; 7) звернення до логічного мислення; 8) роз'яснення цілей та завдань на допиті; 9) створити обстановку, що збуджує інтерес до допиту та його результатів.

Більш точно виділяються у встановленні контакту певні етапи,які виглядають приблизно в такий спосіб:

- перша стадія: діагностика особистісних якостей особи, яка допитується; збір та аналіз інформації про майбутнього учасника допиту; виявлення особистісних особливостей, що характеризують можливі стани й позицію особи, яка допитується;

- друга стадія: розробка самої тактичної програми, спрямованої на формування психологічного контакту, яка забезпечує одержання повної та правдивої інформації;

- третя стадія: вступ до контакту взаємодії: зустріч і обмін контактоформуючими репліками; формування первісного контакту; діагностика позиції особи, яка допитується;

- четверта стадія: формування ситуативної установки особи, яка допитується на контактну взаємодію: поглиблення знань про особу, яка допитується; формування контактних відносин у процесі постановки додаткових питань про родину, професію, заслуги й інші обставини життя; корекція тактичної програми допиту;

- п’ята стадія: контактна взаємодія в процесі основної частини допиту (рефлексивна стадія): діагностика вибраної форми контактного спілкування при допиті; зміцнення психологічного контакту в ході вільної розповіді особи, яка допитується; зміцнення психологічного контакту в ході вільної розповіді особи, яка допитується й при постановці серії питань, спрямованих на одержання повної й правдивої інформації;

- шоста стадія: стабілізація психологічного контакту при закінченні допиту.

Таким чином, слідчому в процесі допиту необхідно виконати непросте завдання – домогтися від особи, яку він допитує дачі найбільш повних, правдивих показань. Виконати її складно, оскільки далеко не кожна особа, яка допитується готова до співробітництва зі слідчим, що відбувається по різних причинах. Тому слідчому в кожній конкретній ситуації необхідно встановити

психологічний контакт із взаємодіючою стороною, знайти до неї індивідуальний підхід. Це означає, що, крім глибоких знань по криміналістиці й кримінального процесу, йому також потрібні пізнання в області психології взаємин між людьми, а саме: знання тактичних прийомів встановлення психологічного контакту й уміння застосовувати їх на практиці з метою найбільш ефективного впливу на особу, яка допитується.

3.2. Напрямки практичного здійснення психологічної профілактики протиправної схильності громадян

На сьогодні у зв'язку зі зростанням і якісною зміною форм злочинності в нашій країні особливого значення набуває глибоке і всебічне знання психологічних закономірностей, що визначаються установками і вчинками людей, а також грамотне використання різних методів психологічного впливу, здійснюваного у різних формах за допомогою різних засобів (вербальних і невербальних) і способів (переконання, примус, зараження, уселяння, тощо). Кожен із цих видів впливів, володіючи своєю специфікою та можливостями, одержує повне й ефективне втілення тільки в контексті реалізації конкретних завдань щодо розкриття злочинів, у яких такі впливи здійснюються, та залежать від їх точного інструментування в конкретних обставинах [28, с.221].

Існує досить широке коло професіоналів, для яких психологічний вплив є основним елементом їх професійних технологій. Необхідність застосування методів психологічного впливу як в оперативно-розшуковій так і в слідчій діяльності є очевидною. Тим більше, що це нагальна потреба часу, тому що показання потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених тощо повинні бути отримані правомірним шляхом. В Україні спостерігається сталий інтерес до тематики використання методів правомірного впливу на осіб, які становлять оперативний інтерес.

Необхідно чітке визначення найбільш ефективних тактичних прийомів, заснованих на логіко-психологічних методах впливу та спрямованих на

одержання достовірних показань від учасників процесу, а також психологічної профілактики протиправної схільності під час розслідування злочинів.

Психологічний вплив спрямований на врегулювання міжособистісних відносин, зміну психіки особи, на яку впливають, у напрямку до тієї особи, що впливає, й ослаблення на цій основі її здатності до опору.

Психологічний вплив може бути класифікований по різним ознакам. Так, за характером впливу розрізняють простий вплив і складний. Перший – простий вплив, пов'язаний з реалізацією детального плану послідовних дій, які реалізовані за один сеанс спілкування: бесіду, допит, розвідувальне опитування, та ін. Як правило, простий вплив обумовлений досягненням однієї або декількох безпосередньо тактичних цілей. Складний вплив являє собою низку простих, він є засобом або способом досягнення стратегічної мети. Наприклад, для слідчого – це вирішення професійного завдання: переконання в необхідності давання свідчень, сприяння слідству тощо.

Форма здійснення психологічного впливу може бути відкритою, закритою (неочевидною) і комбінованою. Відкритою формою впливу припускається звертання безпосередньо до рівня свідомості. Тут об’єкти впливу мають можливість відслідковувати застосовувані прийоми, розуміти їхню спрямованість і очікуваний ефект застосування. Закрита форма передбачає використовування прийомів, що впливають на сферу неусвідомлюваної психічної діяльності непряме опитування, звертання до прийомів нейролінгвістичного програмування та ін.). Комбінованою формою об’єднуються у собі одночасно простуі і складні або декілька простих та складних.

Крім цього, виділяються методи психологічних впливів, основними з яких є: переконання, уселяння, примус, постановка і варіювання розумових завдань, і прийоми – конкретні техніки керування психічним станом партнера зі спілкування.

Однією з найважливіших характеристик психологічного впливу є його поділ на правомірний (той, що допущений законом) і неправомірний (протизаконний).

До неправомірного способу психологічного впливу прийнято відносити такі його види, як насильство, шантаж, погрозу, обман.

Великого значення набувають напрацьовані психологічною наукою і педагогікою методи переконання, навіювання (вербального і невербального), стимулювання, психологічного тиску. Переконання як головний метод психолого-педагогічного впливу припускають використання можливостей роз'яснення, наведення доказів, спростування.

Як висновок зазначимо, що логіко-семантичний аналіз розмаїтості методів психологічного впливу дозволив їх згрупувати та виділити чотири загальні методи, а саме:

1. Психологічна маніпуляція – метод комбінаційного, іноді двозначного, але збалансованого впливу на психіку особи з метою доведення її до стану вибору між двома альтернативними варіантами.

2. Психологічна атака – метод активного, швидкоплинного, різноманітного, іноді багатозначного впливу на психіку особи з метою відключення на деякий час можливості мислити логічно за рахунок раптовості та введення у стан розгубленості.

3. Психологічного програмування – метод наполегливого, одноманітного, однакового за інтенсивністю впливу на психіку особи із метою сформування в нього необхідного для психологічного стану.

4. Психологічний тиск – метод інтенсивного, представницького, авторитетного та стабільного впливу на психіку особи з метою спонукання її до певних дій.

Підкреслимо, що наразі у зв'язку зі зміною форм злочинності, її зростанням у нашій країні особливого значення набуває глибоке всебічне знання психологічних закономірностей, що обумовлюють установки і вчинки людей, а також грамотне використання методів психологічного впливу, здійснюваного в

різних формах, за допомогою різних засобів (вербальних і невербальних) і способів (переконання, примус, вселяння, зараження тощо). Кожний із зазначених видів впливів, має свою специфіку й можливості, одержує повне й ефективне втілення тільки в контексті реалізації конкретних завдань з розкриття, розслідування та профілактики злочинів, у яких ці впливи здійснюються, та залежить від їх точного інструментування в конкретних обставинах [28].

ВИСНОВКИ

Здійснивши емпіричне та теоретичне дослідження, можна зробити наступні висновки. Особистість злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які зумовлюють скоєне ним злочинне діяння певного виду.

Злочини скоюються не через задатки індивіда до злочинної поведінки і навіть не через те, що індивід не хоче або не розуміє, що потрібно жити за законом, а в результаті того, що у даної людини вкоренилась система змістовних утворень, яка зумовлює її викривлене ставлення до певної сторони соціальної дійсності.

У психіці людини не існує якихось особливих "злочинних рис". Ще великий психолог у своїх працях підкреслив, що викривлений розвиток людської особистості пов'язаний не з відсутністю чи недостатністю тих чи інших психічних якостей (розуму, волі, емоцій), а більшою мірою з невідповідністю між особливостями психіки і тими зовнішніми умовами, в яких відбувається розвиток людини.

Вивчення особистості злочинців і законослухняних громадян дозволяє зробити висновок про те, що злочинці гірше засвоюють вимоги правових і моральних норм, вони більше відчужені від суспільства і його соціальних цінностей, від малих груп — сім'ї, трудових чи навчальних колективів, у них погана соціальна адаптованість. Злочинці відрізняються від законослухняних людей не "злочинними рисами" їх психіки, а тими негативними рисами характеру, тою спрямованістю особистості, які склалися в умовах їх життя, навчання і діяльності. Для злочинця характерні агресивність в поведінці та імпульсивність в діях, відчуженість від суспільних цінностей і духовної культури, високий рівень тривожності і невпевненості в собі. Всі ці риси формуються в рамках індивідуального буття, а також біологічно зумовлених особливостей. Особистісні якості людини, які проявляються в злочинному діянні, — свідчення її морально-психологічних недоліків (жорстокість, соціальний негативізм, жадібність та ін.).

Кримінологічна типологія особистості злочинця допомагає виявити причини злочинної поведінки, а це значить, з більшою ефективністю попередити злочини. Отже, в кінцевому результаті вона повинна підкорятися загальним задачам боротьби із злочинністю.

Як було зазначено, здійснення психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень) неможливе без встановлення психологічного контакту, як базису ефективного психологічного впливу.

В ході дослідження були розглянуті особливості візуальної психодіагностики осіб, що підозрюються у вчиненні правопорушень, при цьому нами розкриті невербальні та вербальні компоненти виявлення приховуваної (неправдивої) інформації під час спілкування, а також практичні напрямки психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень).

Емпіричну базу дослідження складає тренінг «Напрями психологічної профілактики протиправної схильності», проведений в закладах МВС України в м. Києві з групою працівників управління карного розшуку кількістю 46 осіб в рамках тренінгу «Оптимізація управлінського впливу» з метою розвитку вмінь та навичок у працівників ОВС щодо встановлення психологічного контакту, використання прийомів, способів, засобів психологічного впливу у своїй професійній діяльності та здійснення психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень).

Отримані результати свідчать про актуальність розглянутого питання, а також про необхідність додаткового розвитку у працівників ОВС вмінь та навичок щодо встановлення психологічного контакту, використання прийомів, способів, засобів психологічного впливу у своїй професійній діяльності та здійснення психологічної профілактики протиправної схильності громадян, схильним до порушень законності.

Особливу зацікавленість в учасників тренінгу викликали техніки встановлення психологічного контакту та ефективного психологічного впливу на різні категорії осіб, а також практичні аспекти психологічної профілактики протиправної схильності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прикладна психологія у правоохоронній діяльності , конспект лекцій для курсантів, студентів та слухачів / С. С. Гнатюк, Н. О. Пряхіна, О. Ю. Рак, О. І. Цивінський, Я. М. Когут; Львів, 2015. - 403 с.

2. Бочелюк, В. Й. Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учбов. літ., 2018р.

3. Основи загальної та юридичної психології: Курс лекцій. Навч. посібн. / Н. Р. Бобечко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І. Когутич; за ред. В. Т . Нора. К.: Алерта ; ЦУЛ, 2011.

4. Костицький М. В. Введення в юридичну психологію: методологічних та теоретичних проблем. К., 1990.

5. Ківенко Н.В., Лановенко І.І., Мельник П.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: Монографія. Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. 240 с.

6. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. К.:МАУП, 2006.

7. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

8. Загальна психологія Навчальний посібник / Варій М. Й. - 2-ге видан., випр. і доп. К.: «Центр учбової літератури», 2007. 968 с.

9. Основи загальної і медичної психології, психічного здоров’я та міжособового спілкування. А. Шевченко, І. Губенко, О. Карнацька, Київ, 2021р.

10. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: Навч. посіб. /С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 260 с.

11. Кримінально-виконавча психологія, Бочелюк В.Й., Денисова Т.А., Київ, 2020р.

12. Кудерміна О.І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності. Монографія. Чернівці: Наші книги, 2012. 415с.

13. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Кондратьєва Я.Ю. Юридична психологія. К.: Видавничий дім, 2000. 351 с.

14. Зелинский А. Ф. Кримінальна психологія. К.: Юринком Інтер, 1999. 237 с.

15. Розслідування та запобігання вбивствам, Антон Шеремет, 2007.

16. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія. Академічний курс. К.: Видавничий дім, 2004. 421 с.

17. Кримінальна психологія [Архівовано 17 листопада 2016 у Wayback Machine.] // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. 792 с.

18. Бахін В.П., Весельський В.К. Маліков Т.С. Поліцейський допит у США. (поради допитуючому) Навчальний посібник, НАВСУ, К:. НВТ "ПРАВНИК", 1997. 120 с.

19. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекта): Монографія. Київ: НВТ «Правник» НАВСУ, 1999. 126 с.

20. Кісіль З.Р. Швець Д.В. Мотивація діялбності людини. Навчальний посібник у схемах, таблицях, коментарях, Одесса, 2009р.

21. Бараненко Б.І. Психологія оперативно–розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10–річчя незалежності України; [За ред.: проф. Е.О. Дідоренка, проф. Я.Ю. Кондратьєва]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. –272 с.

22. Мойсеєва О.Є. Психологія агресії: вікові та генетичні виміри: Навчально-методичний посібник. К.: КММ, 2010

23. Вигдорчик М.І., Псядло Э.М., Баракіна Г.Д. Модульний програмний комплекс автоматизованих психодіагностичних методик "Консул-Интегратор". – Одесса: http:/consul.com.ua/integrator, support@consul.com.ua, 2003

24. «Тактичні особливості встановлення психологічного контакту» [Електронний ресурс]: www.znat.ru/data/news/80-pogosjan-m.-ivanova-e.-takticheskie-osobennosti.html

25. Мінько Т.В. Емпатія як умова розвивального впливу в міжособистісних стосунках. // Практична психологія та соціальна робота. № 3. 2000. С.20-22.

26. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : Збірник наукових праць. 2009. № 2 (43). 320с.

27. Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку. Документально-джерелознавчий довідник // Упоряд. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, І.Г. Кириченко. К.: НАВСУ, 2002

28. Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: Навчальний посібник. К.: РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005.

29. Барко В.І., Панок В.Г., Лазаревський С.В. Психолого-педагогічна діагностика творчого потенціалу особистості / Методичні рекомендації для практикуючих психологів. Київ-Тернопіль: Видавничий відділ ТЕІПО

30. Барко В.І., Панок В.Г., Ваврик Т.Ю. Використання методу портретних виборів для професійного відбору кадрів в органах внутрішніх справ // Практична психологія та соціальна робота, № 6, 2000

31. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В., Шаповалов О.В. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України: Практичний посібник. К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, ДП «Друкарня МВС», 2007

32. Барко, В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід): монографія. К. : Ніка-Центр, 2003

33. Конуп О.Ф. Тренінговий комплекс «Тренування уваги, пам'яті, логічного оперативного мислення, інтуїції»: метод. пос. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2009. 101 с.

34. Сучасні стратегії запобігання злочинності неповнолітніх: Метод. посіб. для тренерів / Мороз Л.І., Ірхін Ю.Б., Левенець О.А.; За заг. ред. С.І. Яковенка. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 120 с.

35. Соціально-психологічне забезпечення інтеграційного розвитку українського суспільства / авт. ЛЁФТЕРОВ Василь Олександрович психолог. Доктор психологічних наук (2009), професор (2011). // Наукові дослідження: юрид. психологія, психологія діяльності в особливих умовах.

36. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Никифорчук Д.Й., Підюков П.П. Управління персоналом органів внутрішніх справ (психолого-педагогічний аспект): Навчальний посібник. К.: Київський юридичний інститут, 2005

37. Цільмак О.М. Методи кольорових виборів. Психодіагностика емоційних паттернів настрою. Одеса: Одеський юридичний інститут НУВС, 2003

38. Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: Навчальний посібник. К.: РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005

39. Конституція України (зі змінами) від 28 червня 1996. Основні чинні кодекси і закони України / Уклад. Ю.П.Єлісовенко. К.: Махаон, 2007.

40. Салтевський М.В. Криміналістика: Підручник. К.: Кондор, 2005. 588 с.

41. Бандурка О.М. Слідчий – моя професія. Х.: Вид. Ун – ту. 2000 року.

42. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянська Е.В. Психологія управління. Х.: ООО «Фортуна - пресс», 1998. 464 с.

43. Бек Дж. Когнітивно-поведінкова терапія: основи та практика. 2018.

44. Розов В.І. Психологія екстремальних ситуацій: адаптивність до стресу та психологічне забезпечення. 2021р

45. Гончаренко В.І., Сокиран Ф.М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві. Киев, 1994.

46. Кримінологія; Підручник: для студентів вищих навчальних закладів. О.М. Джужа, Я.О. Кондратьєв та ін.; К.: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

47. Костицький М.В. Курс Кримінології. Юрінком інтер. 2001.

48. Ерфорд Б. 45 основних технік психологічного консультування. 2018.

49. Біленчук П. Д, Перкін В. І. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів. Київ, 1996.

50. Бахін В., Гончаренко В. Як розкриваються злочини. Київ, 1996.

51. Бахин В.П. Слідча практика: проблеми вивчення та вдосконаленняя. Київ, 1991.

52. Бахин В.П., Біленчук П.Д., Кузьмічьов В.С. Криміналістичні прийоми та засоби вирішення слідчих ситуацій. Київ, 1991.

53. Бахін В.П., Лукьянчиков Е.Д. Тактика використання раптовості в раскритті злочину органами внутрішніх справ. К., 1990.

54. Бедь В.В. Юридична психологія .: Навчальний посібник – Львів « Новий Світ – 2002 », К.: « Каравела », 2002. 376с.

55. Фанч Ф.. Дороги перевтілення: / Пер. з англ. Київ: Д. А. Ивахненко, 1997. 400 с.

56. Коновалов В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : Академічний курс. Підручник К.: Концерн. « Видавничий Дім « Ін Юре », 2004. 424с.

57. Малкова Т.М. Візуальна психодіагностика. Київ: Державний університет телекомунікацій, 2018

58. Хрестоматія. Психологія впливу. Харків, 2001 р.

59. Жуковський А. І. , Железняк М. Г. [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. Режим доступу : https://esu.com.ua/article-17709

60. Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: Навчальний посібник. – К.: РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005

ДОДАТКИ

Додаток А. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ по проведенню міні - тренінгу «НАПРЯМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ СХИЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН »

МЕТА І ЗАДАЧІ МІНІ - ТРЕНІНГУ «Напрями психологічної профілактики протиправної схильності громадян»

Мета тренінгу – розвиток вмінь та навичок працівників ОВС щодо встановлення психологічного контакту, використання прийомів, способів, засобів психологічного впливу у своїй професійній діяльності та здійснення психологічної профілактики протиправної схильності (правопорушень).

Задачі тренінгу:

1. надати практичним працівникам теоретичну інформацію про природу, механізми та закономірності психологічного контакту, як передумову ефективного психологічного впливу;
2. підвищення ефективності вмінь та навичок по встановленню психологічного контакту і довірчих відносин під час службового спілкування з різними категоріями осіб;
3. окреслення напрямів та можливостей застосування методів психологічного впливу в діяльності різних служб;
4. вдосконалення вмінь та навичок візуальної психодіагностики осіб, що підозрюються у скоєнні правопорушення та виявлення обману (неправдивої інформації) по вербальним (невербальним) компонентам спілкування з метою покращення процесу здійснення психологічного впливу та профілактики протиправної схильності громадян;

5. надання практичних рекомендацій по розвитку вмінь та навичок по використанню психологічного впливу у конкретних професійних ситуаціях.

Методи проведення тренінгу – інтерактивна лекція, рольова гра, мозковий штурм, інтерактивні бесіди, диспути, рефлексія тощо.

Місце проведення тренінгу – спеціально обладнане приміщення (тренінгова аудиторія), в якому наявні м'які офісні стільці з пюпітрами; фліп-чартами; аудіо -, відеотехнікою та мультімедійними пристроями.

Тренери (модератори) - особи (не менше двох), що мають вищу психологічну освіту, або науковий ступінь кандидата (доктора) психологічних наук та досвід викладацької діяльності.

Учасники тренінгу – працівники управління карного розшуку ГУ МВС України в м. Києві

Програма
проведення тренінгу
«Напрями психологічної профілактики протиправної схильності громадян»

План сесії 1

1. Знайомство учасників.
2. Обговорення та прийняття правил тренінгу.
3. Обговорення та прийняття принципів тренінгу.
4. Визначення очікувань учасників тренінгу.
5. Презентація програми тренінгу.

Метою тренера є створення у групі невимушеної, доброзичливої атмосфери; прийняття учасниками правил і принципів поведінки під час тренінгу; ознайомлення учасників з предметом тренінгу, його метою, завданнями, методами роботи, налаштування їх на активну й плідну роботу.

1. Знайомство учасників

Вправа 1. «Презентація учасників» (30 хвилин)

Мета: встановити контакт з учасниками тренінгу, отримати інформацію про кожного з них.

Інструкція: усім учасникам пропонується по колу назвати своє ім'я та відповісти на запитання: «Чому я тут?», після цього тренер дає їм таку інструкцію: «Зараз Ви повинні об'єднатися у пари, потім я вам роздам по два аркуша поперу, великий і маленький, а також по одному кольоровому олівцю. На великому аркуші кожному потрібно написати свій псевдонім, свій життєвий девіз та намалювати свій графічний символ. На маленькому аркуші необхідно написати запитання, яке ви бажаєте поставити своєму партнерові. На цю роботу відводиться 5 хв., після чого пари учасників у довільному порядку виходять до фліп-чарту і презентують один одного. На презентацію партнера відводиться до 2 хв. Далі Вам потрібно відповісти на запитання, записане партнером на маленькому аркуші. На це пропонується 1 хв.»

Обговорення в групі та зворотній зв'язок (10 хвилин):

- чому ми познайомилися таким нестандартним способом?
- як ви вважаєте, для чого це було необхідно?
- чи важко було виконувати вправу і чому?

2. Обговорення та прийняття правил тренінгу

Вправа 2. «Визначення та прийняття правил і принципів тренінгу» (20 хвилин)

Мета: визначити правила і принципи роботи на тренінгу.

Етап 1. «Визначення та прийняття правил роботи та тренінгу»

Інструкція: тренер звертає увагу учасників на те, що для успішної подальшої роботи потрібно визначити правила роботи на тренінгу. Для цього учасникам пропонується об'єднатися у підгрупи та на аркушах ватману написати свої варіанти правил. Час роботи у підгрупах обмежується тренером (5-10 хв.) Потім представник від кожної підгрупи захищає напрацьовані варіанти. Наприкінці тренер підводить підсумок виконаної роботи, на підставі чого визначається остаточний перелік правил, що приймаються учасниками для обов'язкового виконання на тренінгу.

Поради для тренера: плакат, на якому занотовані загальноприйняті правила роботи, повинен постійно буди на видноті.

Етап 2. «Визначення та прийняття принципів роботи по тренінгу»

Інструкція: методом мозкового штурму тренер пропонує всім учасникам проговорити в довільному порядку свої варіанти принципів роботи на тренінгу. Тренер фіксує всі запропоновані принципи на дошці, зокрема, такі: активності, добровільності, компетентності, креативності, науковості, зворотного зв'язку; дотримання професійної етики й прав людини.

3. Перевірка знання правил поведінки, визначення очікувань учасників тренінгу

Вступ тренера: «Ми вже дещо знаємо один про одного. Ми визначили та прийняли правила і принципи. Це дозволить нам краще співпрацювати надалі. А тепер час з'ясувати, що ж кожен з нас очікує від тренінгу загалом»

Вправа 3. «Дерева очікувань та побоювань» (15 хвилин)

Мета: визначення основних побоювань й очікувань від тренінгу.

Інструкція для учасників заняття: «Зараз кожний з Вас отримує два папірці – зеленого й жовтого кольору та дві липучки. На аркуші жовтого кольору запишіть, будь ласка, сої побоювання, на аркуші зеленого кольору – свої очікування від тренінгу. Після цього підійдіть до наших імпровізованих дерев і прикріпіть свої папірці».

Тренер аналізує отриману інформацію й робить загальні висновки.

4. Презентація програми тренінгу.

Сесію завершує обговорення членами групи своїх особистих вражень стосовно основних предметних моментів тренінгу, доцільності їх розгляду (10 хвилин).

Перерва (15 хвилин)

План сесії 2

1. Вхідне опитування (Додаток Б).
2. Визначення рівня знань учасників з теми тренінгового дня.
3. Надання необхідної теоретичної інформації з теми.

Мета тренера є налаштування учасників тренінгу на робочу атмосферу та означення питання про актуальність проходження цього тренінгу для кожного учасника особисто, визначення рівня знань та на навичок встановлення психологічного контакту, здійснення ефективного психологічного впливу та психологічної профілактики протиправної схильності громадян.

Вправа 4. «Мозковий штурм з визначення поняття психологічного контакту, психологічного впливу, як засобів психологічної профілактики протиправної схильності» (10 хвилин).

Мета: визначення рівня знань учасників з теми тренінгу..

Інструкція: після виступів учасників тренер аналізує отриману інформацію, систематизує й узагальнює її.

Міні-лекція (20 хвилин) на тему: «Психологічний контакт як передумова ефективного психологічного впливу. Вербальні та невербальні засоби комунікації. Підбудова.»

Мета: надання необхідних теоретичних знань з теми заняття.

Тренери відмічають, що психологічний вплив апріорі неможливий без процесу спілкування. Під спілкуванням ми розуміємо процес передачі, обробки і трансформації інформації. Спілкування виступає як самостійна та специфічна форма активності суб'єкту. Її результат – взаємодія з іншою людиною, з іншими особами. В самому понятті спілкування потенційно закладена можливість психологічного впливу.

Спілкування включає в себе: а) обмін інформацією (що виступає як комунікативна сторона спілкування); б) взаємодію між учасниками спілкування (інтерактивна сторона спілкування), тобто обмін в процесі мовлення не тільки словами, а також діями та поступками; в) сприйняття учасниками спілкування один одного (перцептивна сторона спілкування). Слід також зазначити, що передача любої інформації можлива лише за допомогою знаків, точніше – знакових систем. Як відомо, розрізняють вербальну комунікацію (мовлення, тобто процес спілкування за допомогою мови) та невербальну, яку поділяють

ще на декілька форм: кінесика, паралінгвістика, проксеміка, кожна з яких утворює свою власну знакову систему.

Тренери зазначають, що процес ефективної побудови комунікації неможливий без встановлення раппорту – психологічного контакту. Це аксіома міжособистісної взаємодії.

Тренери наголошують на важливості того, як ми говоримо і слухаємо, а також на ролі невербальної комунікації, адже згідно наукових досліджень інформація, яку ми отримуємо за допомогою невербальної комунікації 70-90 % інформації, яка в своїй більшості не усвідомлюється. Тому важливо використовувати невербаліку в процесі побудови раппорту. Для цього використовується механізм «Відззеркалення» і «Ведення». Тренер презентує принципи «Віддзеркалення»:

1.Конгруентність по основним невербальним параметрам:

а) співпадання характеру позиції тіла, просторової орієнтації;

б) співпадання по темпу і змістовому навантаженню жестикуляції;

в) співпадання по тону, тембру голосу;

г) співпадання темпу дихання;

д) візуальний контакт;

ж) експресивні реакції емоційного стану;

2. Кідтворення а не копіювання;

3. Співпадання вербальної та невербальної інформації;

4. Ведення від негативного чи нейтрального емоційного стану до позитивного.

Важливими елементами підбудови, тобто віддзеркалення і подальшого ведення виступає знання засобів невербальної комунікації:

1. кінетика або оптико – кінетичні засоби (міміка, пантоміміка, жестикуляція);

2. проксеміка (міжособистісний простір);

3. паралінгвістика (звуки – вокалізатори, тон, тембр, інтонація мовлення тощо);

4. кінестетика (дотик, запах, фізіологічні зміни – зміна кольору шкіри, тремор тощо);

5. візуальний контакт (локалізація погляду, емоційне забарвлення тощо, латеральні рухи очей).

Окрему увагу варто приділити використанню репрезентативних систем (надалі Реп-системи) – типів кодування та репрезентації обробляємої та повідомляємої партнером інформації. Тренери вказують, що доступ до репрезентативної системи забезпечується за допомогою латеральних рухів очей та предикатів – типових виразів, мовних зворотів тощо.

Тренери пояснюють, що існує 3 основних типи Реп – систем, які відповідають типам кодування інформації:

1) візуальна/ людина мислить переважно образами, «картинками»;

2) аудіальна/ у мисленнєвому процесі домінують звуки, речення, ввідбувається внутрішній діалог;

3) кінестетична/ перевага надається чуттєвій, дотиковій, одоровій (запахи) інформації.

Як можна встановити тип репрезентативної системи? Дуже просто! Справа в тім, що певному типу інформації відповідають латеральні рухи очей. Тренери презентують схему визначення РЕП – системи за латеральними рухами очей.

Сесію завершує обговорення членами групи своїх особистих вражень щодо основних предметних моментів тренінгу, доцільності їх розгляду (10 хвилин).

Вправа 5 «Візуальна психодіагностика виявлення неправдивої інформації по вербальним та невербальним компонентам спілкування». (15 хвилин)

Учасникам пропонується розбитись на пари, сісти навпроти. Один задає питання на різну тематику, інший подумки відповідає. Перший фіксує положення очей і помічає собі. Після 10 запитань вони міняються місцями.

Після виконання пари обговорюють результати між собою, встановлюють тип репрезентативної системи один – одного.

Обговорення в групі та зворотній зв'язок (10 хвилин):

Тренери пропонують учасникам застосувати отримані знання на практиці.

Рольова гра «Встановлення психологічного контакту з громадянином, схильним до порушень законності»

Мета: Перевірити здатність учасників використовувати набуті знання по встановленню психологічного контакту, візуальної психодіагностиці неправдивої інформації та ефективному психологічному впливу під час службового спілкування з різними категоріями громадян та здійснення психологічної профілактики їх протиправної схильності.

Інструкція: Серед учасників обирається працівник та схильний до порушень законності, інших протиправних дій громадянин.

Працівникові ОВС пропонується вирішити конфліктну ситуацію з підозрюваним в порушенні закону громадянином: з початку – з негативними для останнього наслідками, а потім – обравши інший, більш ефективний шлях вирішення конфлікту. При цьому працівник ОВС повинен за зовнішніми ознаками діагностувати психоемоційний стан опитуємого громадянина, виявити справжні причини його негативної поведінки та налагодити з ним психологічний контакт, максимально заспокоїти та мотивувати зловмисника на обрання законослухняного способу поведінки. (20 хв.)

Поради для тренера: після закінчення виконання вправи потрібно провести обговорення з аналізом запропонованих учасниками версій.

Обговорення в групі та зворотній зв'язок (10 хв.)

Сесію завершує обговорення членами групи своїх особистих вражень (10 хв.) та вихідне опитування (Додаток Б).

Рефлексія групи (15 хвилин).

Вступ тренера: «Дайте відповіді на такі запитання:

- що нового я сьогодні дізнався про поняття психологічного контакту, психологічного впливу, як засобів психологічної профілактики протиправної схильності
- як можна використати отриманні знання?
- наскільки виправдані мої очікування від тренінгу?
- що сподобалось найбільше?

Поради для тренера: завершення робочого дня тренінгу слід проводити за допомогою підсумкового опитування, рефлексії, ритуалу прощання, завдання яких полягає в тому, щоб залишити в пам'яті учасників позитивні емоції щодо тренінгу. Необхідно з'ясувати, якою мірою виправдалися очікування учасників тренінгу.

Ритуал «Прощання» (5 хвилин)

1. Учасникам пропонується стати в коло і передати один одному м'ячик, висловлюючи добрі побажання або слова подяки.
2. Учасникам пропонується покласти руки один одному на плечі і тричі сказати «Ми молодці».
3. Усім учасникам пропонується взятися за руки і, починаючи з тренера, по черзі потиснути один одному руку. Коли останній учасник потисне руку тренера, всі піднімають руки вгору і промовляють «До побачення! До наступної зустрічі!»

Поради для тренера: важливо дати висловитися кожному учаснику, особливий акцент робити на позитивних враженнях від тренінгу.

Після цього бажано стисло підвести підсумки всього тренінгу, розказати про свої враження від групи, подякувати за активну і плідну роботу.

Подякуйте всім за участь у роботі!

Додаток Б

Анкета учасника тренінгу №1

«Встановлення психологічного контакту під час службового спілкування в діяльності керівника»

(підкресліть потрібну відповідь)

1.Чи важливі знання та уміння встановлення психологічного контакту під час службового спілкування?
Так Ні

2. Чи достатньо ви володієте знаннями та уміннями по встановленню психологічного контакту з різними категоріями осіб?
Так Ні

3. Чи володієте ви техніками встановлення психологічного контакту?

Так Ні

4. Чи в достатній мірі Ви володієте техніками виявлення обману *(неправдивої інформації)* по словам, голосу, пластиці (рухам, положенню тіла)?

Так Ні

5. Чи володієте ви техніками виявлення обману *(неправдивої інформації)* по міміці (виразу обличчя)?

Так Ні

6. Чи володієте ви знаннями, уміннями, важливими для застосування методів психологічного впливу?

Так Ні

7. Чи важливі ці знання, уміння для ефективного здійснення психологічної профілактики протиправної схильності *(правопорушень)?*

Так Ні

8. Чи можуть знання та вміння з ефективної комунікації та психологічного впливу сприяти ефективності службового спілкування з метою здійснення психологічної профілактики протиправної схильності?

Так Ні.

Анкета учасника тренінгу №2

«Встановлення психологічного контакту під час службового спілкування в діяльності керівника»

(підкресліть потрібну відповідь)

1.Чи отримали Ви під час тренінгу дещо нову теоретичну інформацію з питання встановлення рапорту (психологічного контакту)?

Так Ні

2. Чи вдосконалили Ви свої практичні вміння по встановленню психологічного контакту?

Так Ні

3. Чи можуть допомогти запропоновані Вам техніки у здійсненні психологічного впливу на осіб в межах професійної діяльності?

Так Ні

4. Чи вдосконалили Ви свої вміння по виявленню обману *(неправдивої інформації)* по словам, голосу, пластиці (рухам, положенню тіла)?

Так Ні

5. Чи вдосконалили Ви свої вміння по виявленню обману *(неправдивої інформації)* по міміці (виразу обличчя)?

Так Ні

6. Чи отримали Ви дещо нову інформацію щодо знань, умінь, важливих для застосування методів психологічного впливу в межах професійної діяльності?

Так Ні

7. Чи можуть ці знання, уміння сприяти ефективному здійсненню психологічної профілактики протиправної схильності *(правопорушень)?*

Так Ні

8. Чи сприятимуть отримані Вами під час даного тренінгу знання та уміння покращенню службового спілкування з метою здійснення психологічної профілактики протиправної схильності?

Так Ні.

Додаток Б. Методика вивчення схильності особистості до агресивної поведінки А. Басса та А. Даркі (адаптація А.К.Осницького)

Опис методики: А. Басс та А. Даркі запропонували опитувальник для виявлення важливих, на їх погляд, показників та форм агресивної поведінки особи.

Автори визначили наступні види агресивної поведінки:

1) Використання фізичної сили щодо іншої особи – **фізична агресія.**

2) Прояви негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вищання), так і через зміст словесних звертань до інших осіб (погроза, прокляття, лайки) – **вербальна агресія**.

3) Використовування обхідним шляхом направлених проти іншої особи пліток, жарти та прояви ненаправлених, неупорядкованих вибухів ярості (крик, тупотіння ногами і т.п.) - **косвенна агресія.**

4) Опозиційна форма поведінки, направлена звичайно проти авторитета та начальства котра може наростати від пасивного супротиву до активних дій проти вимог, правил, законів – **негативізм.**

5) Схильність до роздратування, готовність при найменшому збудженні проявляти запальність , різкість, грубість - **роздратування.**

6) Схильність до недовіри та обережного ставлення до людей, що виходить з переконання, що оточуючі хочуть завдати мені шкоди – **підозрюваність.**

7) Прояв заздрості та ненависті до оточуючих, що обумовлені відчуттям гніву, невдоволеністю кимось конкретно або всім світом за справжні або мнимі страждання - **образа.**

8) Ставлення та дії по відношенню до себе та оточуючих, що виходять з можливого переконання самої особи в тому, що вона є поганою людиною, діє негарно: злісно, безсовісно, - **ауто агресія, або відчуття провини.**

Для отримання даних про притаманні особі вказані вище показники агресивної поведінки пропонується наступний опитувальник.

Інструкція по застосуванню опитувальника

Соціальний педагог надає вихованцю наступну інструкцію.

Вам будуть запропоновані певні твердження. Читаючи та прослуховуючи ці твердження, приміряйте, наскільки вони тотожні вашому стилю поведінки, вашому образу життя, та відповідають одному з чотирьох можливих відповідей: «Так», «Скоріше, так», «Скоріше, ні», «Ні».

Типова карта методики:

№	*Питання*	*Так*	*Скоріше,так*	*Скоріше,ні*	*Ні*
1	Часом не можу впоратись з бажанням нашкодити комусь.				
2	Іноді можу попліткувати про людей, котрих не люблю.				
3	Легко роздратовуюсь, але легко й заспокоюсь.				
4	Якщо мене не попросити по-доброму, прохання не виконаю.				
5	Не завжди отримую те, що мені належить.				
6	Знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.				
7	Якщо я не схвалюю вчинки інших людей, тоді даю їм це відчути.				
8	Якщо трапляється обманути когось, відчуваю докори сумління.				
9	Мені здається, що я не здатен вдарити людину.				

10	Ніколи не роздратовуюсь настільки, щоб розкидати речі.				
11	Завжди поблажливий до чужих недоліків.				
12	Коли встановлене правило не подобається мені, хочеться порушити його.				
13	Інші майже завжди вміють використати сприятливі обставини.				
14	Мене насторожують люди, котрі відносяться до мене більш дружелюбно, аніж я цього очікую.				
15	Часто буваю не згоден з людьми.				
16	Іноді подумки спливають думки, котрих я соромлюсь.				
17	Якщо хтось вдарить мене, я не відповім йому тим самим.				
18	В роздратуванні гримаю дверима.				
19	Я більш дратівливий, аніж здається зі сторони.				
20	Якщо хтось удає з себе начальника, я вчиняю йому наперекір.				
21	Мене трохи засмучує моя доля.				
22	Вважаю, що багато людей не люблять мене.				
23	Не можу втриматись від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.				
24	Ті, хто ухиляються від роботи, мають відчувати провину.				
25	Хто ображає мене чи мою сім'ю, напрошується на бійку.				
26	Я не здатен на грубі жарти.				
27	Я впадаю у лють, коли наді мною насміхаються.				
28	Коли люди удають з себе начальників, я роблю все, щоб вони не зарозумілися.				
29	Майже кожен тиждень бачу когось з тих, хто мені не подобається.				
30	Достатньо багато людей заздрять мені.				
31	Вимагаю, щоб люди поважали мої права.				
32	Мене засмучує, що я мало роблю для своїх батьків.				
33	Люди, котрі постійно роздратовують вас, вартують того, щоб їм дали по носу.				
34	Від злості іноді буваю похмурим.				
35	Якщо до мене ставляться гірше ніж я заслуговую, я не засмучуюсь.				
36	Якщо хтось намагається вивести мене з рівноваги, я не звертаю на нього уваги.				
37	Хоча я і не показую цього, іноді я заздрю.				
38	Іноді мені здається, що з мене сміються.				
39	Навіть коли я злюся, намагаюся не демонструвати сильні прояви.				
40	Хочеться щоб мої гріхи були вибачені.				
41	Рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.				
42	Ображаюся, якщо іноді трапляється не по-моєму.				

43	Іноді люди дратують мене своєю присутністю.				
44	Немає людей, котрих я по-справжньому ненавидів би.				
45	Мій принцип: „Ніколи не довіряти чужакам".				
46	Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати йому (їй) все, що про нього (прот неї) думаю.				
47	Роблю багато такого, про що пізніше жалкую.				
48	Якщо розізлюся, можу вдарити когось.				
49	З десяти років в мене не було вибухів гніву.				
50	Часто відчуваю себе, як порохова бочка, яка готова вибухнути.				
51	Якби люди знали, що я відчуваю, мене би вважали людиною, з якою нелегко ладнати стосунки.				
52	Завжди думаю про те, які потаємні причини змушують людей робити щось приємне для мене.				
53	Коли кричать на мене, кричу у відповідь.				
54	Невдачі засмучують мене.				
55	Б'юся не рідше й не частіше за інших.				
56	Можу згадати випадки, коли був настільки розлюченим, що хватав першу трапляючу під руку річ та ламав її.				
57	Іноді відчуваю, що готовий першим почати бійку.				
58	Іноді відчуваю, що життя зі мною вчиняє несправедливо.				
59	Раніше вважав, що більшість людей говорять правду, але тепер цьому не вірю.				
60	Лаюся лише від злості.				
61	Коли вчиняю неправильно, маю докори сумління.				
62	Якщо для захисту своїх прав потрібно використовувати фізичну силу, я використовую її.				
63	Іноді виражаю свій гнів тим, що стукаю по столу.				
64	Буваю дещо грубим по відношенню до людей, котрі мені не подобаються.				
65	В мене немає ворогів, котрі хотіли б мені нашкодити.				
66	Не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона цього заслуговує.				
67	Часто вважаю, що живу неправильно.				
68	Знаю людей, що здатні довести мене до бійки.				
69	Не переймаюся через дрібниці.				
70	Мені рідко приходить на думку те, що люди намагаються розлютити чи образити мене.				
71	Часто просто погрожую людям, не збираючись погрози втілювати в життя.				
72	Останнім часом я став нудним.				
73	Під час сварки я часто підвищую голос.				
74	Намагаюся приховувати погане ставлення до людей.				

75	Краще погоджуся з чимось, ніж почну сперечатися.				

Обробка отриманих даних.

При обробці даних в звичайних умовах (поза лікарнею та не з метою професійного відбору) відповіді «Так» та «Скоріше, так» пояснюються (розцінюються) як відповіді «Так», так само як і відповіді «Ні» та «Скоріше, ні» розцінюються, як відповіді «ні».

У «ключі» для обробки результатів наводяться номери питань.

Якщо після номера питання стоїть знак «+», тоді за нього зараховується один бал в тому випадку, якщо на нього дана відповідь «Так».

Якщо після номера питання стоїть знак «-«, тоді за нього зараховується один бал в тому випадку, якщо на нього дана відповідь «Ні». Інші відповіді не зараховуються.

Сума балів, помножена на коефіцієнт k, що є вказаним в лапках при кожному показнику агресивності, дозволяє отримати зручні для співставлення – нормовані - показники, які характеризують індивідуальні та групові результати.

Ключ для обробки результатів

1). Фізична агресія (k=11):

1+, 9-,17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+.

2). Вербальна агресія (k=8):

7+, 15+, 23+, 31+, 39–, 46+, 53+, 60+, 66–, 71+, 73+, 74–, 75–.

3) Косвена агресія (k=13):

2+, 10+, 18+, 26–, 34+, 42+, 49–, 56+, 63+.

4) Негативізм (k=20):

4+, 12+, 20+, 28+, 36–.

5) Дратівливість (k=9):

3+, 11–, 19+, 27+, 35–, 43+, 50+, 57+, 64+, 69–, 72+.

6) Схильність до підозр (k=11):

6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65–, 70–.

7) Образа (k=13):

5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+.

8) Відчуття провини (k=11):

8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 67+.

При роботі з агресивними підлітками важливо враховувати деякі обставини.

По-перше, опис, який є в інструкції, порівняно непогано відповідає ситуаціям, коли риса яскраво виражена (і все ж не завжди, тому що людина є складнішою навіть за найкращий тест) та значно гірше – для проміжних та не яскраво виражених випадків, котрі трапляються набагато частіше.

По-друге, описуючи кожну окрему рису, варто враховувати вираженість у досліджуваного ще інших рис.

Таким чином, екстраверт з високими показниками нейротизму, скоріше за все, буде нестриманим, дратівливим, запальним, а інтроверт - схильний до самокопання, проявляє відчуття провини, тривалих переживань після невдачі.

Делікатне питання – не співпадання думки досліджуваного про себе з результатами тесту. Воно може пояснюватися двома головними причинами.

Перша – недостатньо кваліфікована інтерпретація; друга – невідповідність Я-концепції особи реальним психологічним її особливостям (це притаманне особам з агресивним стилем поведінки). В останньому випадку «провина» за «невідповідність» часто покладається на тест та психологію в цілому, до чого варто бути готовим.

В будь-якому випадку бажано не наполягати на інтерпретації категорично, а просто запропонувати її досліджуваному та вислухати його коментарі.

Додаток Г. Методика К. Томаса «Діагностика схильності особи до конфліктної поведінки» (адаптація Н.В. Гришиної)

Мета: визначення превалюючого способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях.

Опис методики

На ранніх стадіях вивчення конфліктів широко використовувався термін «розв'язання конфліктів», який має на увазі, що конфлікт можна та необхідно вирішувати або елімінувати.

Таким чином, метою вирішення конфліктів виступає деякий ідеальний безконфліктний стан, при якому люди перебувають у повній гармонії.

Але останнім часом ставлення фахівців до цього аспекту дослідження конфліктів істотно змінилося.

Це викликається, на думку К. Томаса, двома обставинами:

- усвідомленням марності зусиль щодо повної елімінації конфліктів,
- підтвердженням присутності позитивних функцій конфліктів.

Звідси, згідно підходу К. Томаса, наголос має бути перенесено з елімінування конфліктів на управління ними. Автор вважає, що потрібно сконцентрувати увагу на наступних аспектах зміни конфліктів:

- які форми поведінки у конфліктних ситуаціях є характерними для людей;
- які з цих форм поведінки є найбільш продуктивними чи найбільш деструктивними;
- яким чином можна стимулювати продуктивну поведінку.

Для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях К. Томас запропонував двомірну модель регулювання конфліктів, базовими вимірами в якій, є кооперація (пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, які залучені до конфлікту) та настирливість (для якої є характерним акцент на захисті власних інтересів).

Відповідно до цих двох вимірів, автор виділяє наступні способи регулювання конфліктів:

1) змагання (конкуренція) як прагнення досягти задоволення власних інтересів на шкоду іншій особі;

2) пристосування – в протилежність змаганню, принесення в жертву власних інтересів заради іншої людини;

3) компроміс;

4) уникання – відсутність як прагнення до кооперації, так і прагнення до досягнення власних цілей;

5) співробітництво – коли учасники ситуації приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін.

К. Томас вважає, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху. При таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування та компроміс, або один з учасників виявляється у виграші, а інший програє, або вони обидва програють, тому що йдуть на компромісні поступлення. Та лише в ситуації співробітництва обидві сторони виявляються у виграші.

У своєму опитувальнику по виявленню типових форм поведінки в ситуації конфлікту К. Томас описує кожний з п'яти перерахованих можливих варіантів 12-ма судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. В різноманітних поєднаннях вони згруповані у 30 пар. Тест можна використовувати і в груповому варіанті, як у поєднанні з іншими тестами, так і окремо.

Інструкція

У кожній з наведених пар оберіть те судження, котре є найбільш типовим для Вашої поведінки. Відведений час на виконання завдання – не більше 15-20 хвилин.

Типова картка методики:

1. А. Іноді я надаю можливість іншим особам брати на себе відповідальність за вирішення спірного питання.

Б. Замість того, щоб обговорювати те, в чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва згодні.

2. А. Я намагаюсь знайти компромісне рішення.

Б. Я намагаюся владнати справу з урахуванням інтересів іншої людини та моїх власних.

3. А. Зазвичай я наполегливо прагну досягти свого.

Б. Я намагаюся заспокоїти іншого учасника конфлікту та головним чином зберегти наші стосунки.

4. А. Я намагаюсь знайти компромісне рішення.

Б. Іноді я приношу в жертву свої власні інтереси заради інтересів іншої людини.

5. А. Залагоджуючи спірну ситуацію, я увесь час намагаюся знайти підтримку в іншої людини.

Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути зайвої напруженості.

6. А. Я намагаюсь уникнути появи неприємностей для себе.

Б. Я намагаюся досягти свого.

7. А. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно.

Б. Я вважаю можливим в чомусь поступитися, щоб досягти іншого.

8. А. Зазвичай я настирливо прагну досягти свого.

Б. Я спершу намагаюся чітко визначити, в чому полягають усі питання, про які йдеться, та якими є інтереси.

9. А. Вважаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

Б. Я здійснюю зусилля, щоб досягти свого.

10. А. Я твердо прагну досягти свого.

Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11. А. Спершу я намагаюся чітко визначити те, в чому полягають усі зачеплені питання та інтереси.

Б. Я намагаюся заспокоїти іншу людину та головним чином зберегти наші стосунки.

12. А. Дуже часто я уникаю займати позицію, котра може викликати суперечки.

Б. Я надаю можливість іншій людині залишитися в якійсь мірі при власній думці, якщо він (вона) також іде мені назустріч.

13. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.

14. А. Я повідомляю іншій людині свою точку зору та питаю про його (її) погляди.

Б. Я намагаюся показати іншій людині логіку та переваги моїх поглядів.

15. А. Я намагаюся заспокоїти іншу людині та головним чином зберегти наші стосунки.

Б. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруження.

16. А. Я намагаюся не зачіпити почуття іншої людини.

Б. Я намагаюся переконати іншу людину в перевагах моєї позиції.

17. А. Зазвичай я настирливо намагаюся досягти свого.

Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути зайвої напруженості.

18. А. Якщо це зробить іншу людину щасливою, я надам йому (їй) можливість настояти на своєму.

Б. Я надаю можливість іншій людині в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він (вона) також іде мені назустріч.

19. А. В першу чергу я намагаюся чітко визначити те, в чому складаються всі інтереси іншої людини та спірні питання.

Б. Я намагаюся відкласти вирішення спірного питання для того, щоб з часом вирішити його остаточно.

20. А. Я намагаюся якнайшвидше перебороти наші розбіжності.

Б. Я намагаюся знайти найкраще сполучення користі та втрат для нас обох.

21. А. Коли я веду переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

Б. Я завжди схиляюсь до прямого обговорення проблеми.

22. А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією та точкою зору іншої людини.

Б. Я відстоюю свої бажання.

23. А. Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

Б. Іноді я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.

24. А. Якщо позиція іншої людини здається їй дуже важливою, я буду намагатися піти назустріч її бажанням.

Б. Я намагаюся переконати іншу людину прийти до компромісу.

25. А. Я намагаюся показати іншій людині логіку та перевагу моїх поглядів.

Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншої людини.

26. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27. А. Дуже часто я уникаю займати позицію, котра може викликати суперечки.

Б. Якщо це зробить іншу людиною щасливою, я надам йому (їй) можливість настояти на своєму.

28. А. Зазвичай я настирливо намагаюсь досягти свого.

Б. Виладновуючи ситуацію, я зазвичай намагаюся знайти підтримку в іншої людини.

29. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Вважаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

30. А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини.

Б. Я завжди займаю таку позицію у спірному питанні, щоб ми разом з іншою зацікавленою особою могли досягти успіху.

Обробка даних:

№ питання	Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Уникання	Пристосування
1				А	Б
2		Б	А		
3	А				Б
4			А		Б
5		А		Б	
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
11		А			Б
12			Б	А	
13	Б		А		
14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30		Б			А